

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: В'ячеслав Чорновіл у політичних та державотворчих процесах
1990-1999 роках

Виконав: студент 4 курсу

Денної форми навчання

Напрямок підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Астахов Г.В.

Керівник к.і.н., доц. Захарченко Є. Ю.

Рецензент: к.і.н., доц. Любавський Р. Г.

ВСТУП

Актуальність дослідження. У результаті глобальних змін внаслідок розпаду Радянського союзу, на території колишньої УРСР була утворена нова незалежна держава Україна. Зважаючи на те, що в ході політичних процесів у 1990-х роках, в Україні почала вибудовуватися нова політична система, залишається недосліджена частина внеску окремих центральних постатей українського політикуму, які брали участь у розбудові незалежної національної держави. Зважаючи на те, що В'ячеслав Чорновіл був одним із тих, хто зробив значний внесок в утвердження демократичних принципів парламентаризму в Україні, необхідно ретельно вивчити його діяльність як народного депутата Верховної Ради України. Аналіз цієї теми дозволить виявити нові особливості становлення багатовимірної картини української політичної дійсності у період становлення незалежності, а також відкрити нові аспекти політичної діяльності цієї непересічної постаті.

Сьогодні досліджувана тема потребує ґрунтовного наукового аналізу, оскільки участь В. Чорновола у виборчих кампаніях до Верховної Ради України у 1990–1999 рр. та його депутатська діяльність залишаються маловисвітленими в сучасній історіографії.

Об'єкт дослідження — є політична і законодавча діяльність В'ячеслава Чорновола, як голови Львівської обласної ради та депутата Верховної Ради України трьох скликань.

Предмет дослідження — є законодавчі ініціативи, публічні виступи, та публіцистика В'ячеслава Чорновола, у якій відобразилася його політична діяльність та погляди.

Мета роботи — дослідити політичну діяльність В'ячеслава Чорновола під час головування у Львівській обласній раді та діяльність, як депутата Верховної Ради України, його практичної та теоретичної державницької діяльності, як одного з лідерів опозиційної партії протягом 1990-х рр.

Відповідно до зазначеної мети, були сформульовані **завдання роботи:**

- дослідити та сформуванати історіографічну, джерельну та методологічну базу наукового дослідження;
- проаналізувати діяльність В. Чорновола у стінах Львівської обласної ради та Верховній Раді України;
- дослідити прийняті законодавчі ініціативи сформульовані В'ячеславом Чорноволом;
- встановити роль В. Чорновола у діяльності Народного Руху України;

Хронологічні межі охоплюють часовий проміжок періоду політичної діяльності В. Чорновола 1990-1999 років. Нижня хронологічна межа обумовлена фактом початку політичної діяльності В. Чорновола у Львівській обласній раді. Верхня — 1999 рік закінчення політичної діяльності унаслідок загибелі політика.

Територіальні межі охоплюють сучасні державні кордони України.

Історіографічна база дослідження. Історіографію можна поділити на дві групи за предметними критеріями. До першої можна зарахувати праці, що присвячені дослідженню новітньої політики в Україні загалом. До другої — роботи, які стосуються безпосередньо вивчення В'ячеслава Чорновола, як політичної постаті.

Аналіз спадщини В'ячеслава Чорновола робили зарубіжні, зокрема російські, автори, насамперед із числа правозахисників. Опублікована низка досліджень, предметом розгляду в яких був цей рух як суспільно-політичне явище. Згаданій проблематиці присвячені роботи Ю. Курносова¹, Г. Касьянова², А. Русначенка³, Ю. Данилюка⁴.

У роботі Б. Гориня «Не тільки про себе» детально описана діяльність Вячеслава Чорновола наприкінці 1980-х рр у лавах Народного Руху України за перебудову⁵. Інформативно цінною є монографія В. Деревінського «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика»

¹ Курносов Ю. О. Інакомислення в Україні (60-ті роки–перша пол. 80-х рр. XX ст.). – К., 1994. – 222 с.

² Касьянов Г. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії. - К.: Наша година, 2008. - 480 с.

³ Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950- х–початок 1990-х років / А. М. Русначенко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 720 с

⁴ Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х - 80-ті рр. XX ст.): [монографія] / Юрій Данилюк, Олег Бажан; – Київ: Рідний край, 2000. – 389.

⁵ Горинь Б. Не тільки про себе : Книга 1: 1955-1965.— 2006.— 352 с.

¹ у монографії відображено участь В'ячеслава Чорновола у виборах до Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки та Львівської обласної ради, зустріч з Президентом США Р. Рейганом, головування В. Чорновола у Львівській обласній раді, діяльність під час серпневого перевороту 1991 р. у Москві та інші події. Слід відмітити працю Т. Батенка «Галицькі намісники: Записки з коридорів львівської влади»², де описано особливості стилю керівництва та діяльності В. Чорновола на посаді голови Львівської обласної ради. Т. Батенко стверджував, що за часів роботи В. Чорновола на посаді голови Львівської обласної ради, регіон пережив нові експериментальні впровадження, що були абсолютно новітнім явищем в УРСР. За словами автора Львівська обласна рада перебрала роль локомотива господарсько-економічних і політичних перетворень з-поміж усієї республіки.

Першими змістовними працями, присвяченими утворенню Народного руху України і становленню багатопартійності в Україні, в яких розглянута роль В. Чорновола у цих процесах були роботи політолога О. Гараня³. Автор дослідив вплив політика на створення Народного руху України, як громадсько-політичну організацію, стверджуючи, що досвід перебування на посаді секретаря Української Гельсінської спілки, не аби як вплинув на створення Народного руху України, також у монографії «Від створення Руху до багатопартійності»⁴ проаналізовано процес зародження багатопартійної системи в Україні. У роботі досить виразно прослідковано настрої в опозиційному середовищі, заходи комуністичної партії щодо нейтралізації дій опонентів з національно-демократичного політичного табору, здійснену роботу «колишніх політв'язнів» щодо розгортання мережі осередків, що стали ядром для становлення Народного руху України за перебудову. Вагома роль у цих процесах, на думку автора, належала саме В'ячеславу Чорноволу щодо розробки програмних документів, формування ідеологічної платформи та організаційної діяльності.

¹ Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика : монографія. — Тернопіль : Джура, 2011. — 224 с.

² Батенко Т. Галицькі намісники: Записки з коридорів львівської влади . - Львів: Каменяр 2004. - 193 с.

³ Гарань О. В. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.

⁴ Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. – К.: Т-во "Знання" України, 1992. – 48 с.

Політичний розвиток перших років незалежної України висвітлюється у працях В. Литвина. У своїй монографії «Політична арена України: Дійові особи та виконавці»¹ історик детально розглядає роботу Верховної Ради першого скликання (1990–1994 рр.), аналізуючи взаємодію між комуністичною більшістю і опозиційною «Народною Радою». Спираючись на конкретні приклади, В. Литвин аналізує діяльність українського парламенту, згадуючи виступи та реакцію В'ячеслава Чорновола на рішення уряду.

У дослідженні Г. Гончарука «Народний Рух України. Історія»², можемо представлено аналіз питання створення Народного руху України. У праці відзначено роль особистої позиції В'ячеслава Чорновола під час програмного і організаційного становлення Руху, вирішення питання щодо перетворення Руху на партію, формування позиції у ставленні до влади після 1 грудня 1991 р. та багато інших аспектів.

Державотворчу діяльність В. Чорновола на посаді голови Народного руху України висвітлив Ю. Діденко у своїй праці «Народний рух у державотворчих процесах України (1989–2002)»³. У роботі розглянуто значення рішень, ухвалених на третій Всеукраїнських зборах Народного руху України, які формувалися під впливом В'ячеслава Чорновола, обраного на цих зборах співголовою Руху. Автор аналізує внесок Чорновола у прийняття Конституції України, а також його роль у створенні законодавчої основи української державності, яку він здійснював, очолюючи фракцію Народного руху України у Верховній Раді.

Сучасними науковими підходами до аналізу новітньої історії України характеризуються дисертації, підготовлені протягом 1990-х–2000-х рр. Серед них є роботи Г. Побережець⁴ та вже вищезазначених дослідника

¹ Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. Видання перше. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380 с.

² Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002): монографія / Ю. В. Діденко. — Одеса: Астропринт, 2006. — 176 с

³ Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / В. Литвин. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.

⁴ Побережець Г. Суспільно-політичні ідеї В.М. Чорновола / Г.С. Побережець . – 212 с.

В. Деревінського¹.

Аналіз джерельної бази. Джерельна база є репрезентативною та різноманітною. Джерельна база дипломної роботи складається із низки Джерельна база є репрезентативною та різноманітною. Її комплекс можна поділити на такі типи: візуальні, писемні та матеріальні. До писемних джерел слід віднести : 1) статті, публіцистика, епістолярна та мемуарна спадщина В.Чорновола; 2) мемуари сучасників В.Чорновола, зокрема діячів дисидентського руху та народних депутатів фракції Народного руху України; 3) законодавчі акти та постанови 4) діловодна документація 5) публікації періодичної преси.

Першочергове значення для висвітлення поставленої проблеми мали архівні документи та матеріали. Під час підготовки дослідження були опрацьовані матеріали державних і публічних архівів, зокрема центральних: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

До джерел діловодної документації слід віднести матеріали фонду №270 «Громадське об'єднання «Народний Рух України», де збережені статутні документи, матеріали з'їздів організації, протоколи сесій Великої Ради Руху, заяви і звернення Центрального Проводу, Координаційної Ради НРУ.

Необхідним джерелом діловодної документації є стенограми, значну кількість документів про роботу В. Чорновола у Львівській обласній раді зберігають у Державному архіві Львівської області. Там є стенограми першої сесії Львівської обласної ради першого демократичного скликання, стенограми першої об'єднаної сесії Галицької асамблеї, протоколи та ухвали президії і сесій Львівської обласної ради. Документи про участь у президентських виборах, діяльність у Верховній Раді України, перелік зустрічей з виборцями, тематика

¹ Деревінський В. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2013. — 517 с.

виступів на пленарних засіданнях Верховної Ради України, стенограми з виступів під час сесії Верховної Ради є в Архіві Центрального проводу Народного Руху України.

Якщо спиратися на джерела особового походження, то слід відмітити особливе значення для дослідження позиції В. Чорновола рукописні та опубліковані наукові й публіцистичні праці. Важливе місце займає «В'ячеслав Чорновіл. Твори в 10 томах», в контексті дослідження даної теми виокремив сьомий та восьмий том. У сьомому томі вміщено статті, виступи, інтерв'ю В. Чорновола та документи 1990–1992 рр. Восьмий том присвячено 1993–1995 рр. його діяльності політика. Варто відмітити збірку публіцистичних статей «Пульс української незалежності: колонка редактора», в якій опубліковані статті з газети «Час-Тіме». У них В. Чорновіл висловлював своє ставлення до суспільно-політичних процесів, що відбувалися в Україні та у світі протягом 1995–1999 рр.

Також було проведено аналіз публікацій у ЗМІ, включаючи оглядові та аналітичні статті, інформаційні повідомлення та інтерв'ю. Різноманітні інтерв'ю з В. Чорноволом публікувалися у всеукраїнських виданнях, таких як «Дзеркало тижня», «Голос України», «Літературна Україна», «Україна молода» та «День».

Важливі джерела у дослідженні даної теми є кіно-фоно-фото документи Інтерв'ю, записані в ході політичної діяльності В'ячеслава Чорновола, мають велике значення для виконання дослідницьких завдань, оскільки дозволяють зафіксувати політичну позицію досліджуваної особи у конкретний момент часу на відміну від мемуарів. Для аналізу позиції В. Чорновола під час роботи опозиційної фракції «Народна Рада» були використані архівні відеозаписи, збережені соратником політика Я. Кендзьором. Чимало публічних виступів Чорновола за період 1990–1999 років доступні на цифровій платформі «Суспільне медіатека».

Методологія та методи дослідження. Робота спирається на низку підходів векторної біографістики, культурної історії, історії ідей. Методологічним прикладом для написання політичної біографії В. Чорновола стали роботи сучасного історика Ярослава Грицака, присвячені постаті Івана

Франка на тлі його епохи. Опираючися на історіографічний приклад видання про Івана Франка, у цьому дослідженні здійснено подібну спробу реконструювати політичну біографію В'ячеслава Чорновола у контексті розвитку тогочасних політичних процесів, мережі спілкування у колі колишніх дисидентів, національно-демократичної опозиції тощо. Серед спеціально-історичних наукових методів було використано історико-порівняльний, історико-гносеологічний, історико-статистичний, історико-генетичний. Сукупність цих методів дозволило реконструювати причинно-наслідкові зв'язки у політичній діяльності В. Чорновола, помістити їх в історичне тло державотворчих процесів в Україні протягом 1990-х рр.

Наукова новизна визначається тим, що була здійснена спроба комплексно дослідити політичну діяльність В. Чорновола як народного депутата, визначити його внесок у державотворчі процеси України протягом 1990-1999 рр.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти та результати дослідження представлені на засіданні студентського наукового гуртка кафедри історії України, під час роботи над науково-популярним фільмом «ЧОРНОВІЛ», що створено під патронатом Всеукраїнської громадської організації «Молодий Народний Рух» та під час роботи Міжнародної наукової конференції молодих учених «Каразінські читання. Історичні науки», що відбулися в квітні 2025 р.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку використаних джерел та літератури та додатків. Перший розділ присвячено політичній діяльності, законодавчій ініціативі та поглядам В'ячеслава Чорновола у контексті внутрішньої політики в Україні та її внутрішніх процесів державної розбудови. Другий розділ присвячено вивченню поглядів та політичної позиції В'ячеслава Чорновола на розвиток міжнародної політики, зовнішньополітичної діяльності України, її статусу та ролі у міжнародних відносинах протягом 1990-х рр.

РОЗДІЛ 1.

«Внутрішньополітична діяльність В'ячеслава Чорновола»

Важливі зміни в політичній системі УРСР відбулися протягом 1989-1990 рр., фактично вони стали критичними у досягненні перелому у співвідношенні сил між комуністичною партією й демократичною опозицією. 8-10 вересня у Києві відбувся установчий з'їзд Руху. Склад учасників з'їзду засвідчив деякі характерні особливості розвитку опозиційного руху в Україні – це був рух переважно інтелігенції (72% мала вищу освіту), переважно зі Західної (близько половини) й Центральної (35%), також були присутні робітники (109), інженери (329), працівники освіти (130), науковці (121), працівники культури (104), медики (48), журналісти (42), юристи (25), працівники сільського господарства (16), кооператори (6), актори (5), товарознавці і бухгалтери (3), архітектори (2) та інші.¹

В'ячеслав Чорновіл безпосередньо вплинув на створення структур громадсько-політичної організації Народний Рух України за перебудову, він брав участь у роботі комітетів щодо підготовки установчих зборів територіальних організацій Руху, зокрема комітету з організації всеукраїнського установчого з'їзду НРУ.² Важлива подія відбулася 9 вересня 1989 р. на з'їзді Народного руху України за перебудову, позаяк у проекті Програми організації порушувалась низка питань, які були сформовані на базі одного державного характеру. На з'їзді розглядалася низка питань, яка ще донедавна була татуйована в політичному обговоренні УРСР, розглядалися питання культури, науки та мови. Безпосередньо в проекті висувалося 16 положень культурного відродження в Україні, представниками Руху вважалося, що вони будуть успішно розв'язані за однієї умови: якщо країна стане на шлях державотворчий і український народ отримає свободу. Народний Рух України за перебудову

¹ Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. Одеса : Астропринт, 1997. С. 380.

² Спогади Котенка Олександра Івановича // Матеріали до громадських читань «В'ячеслав Чорновіл і Чернігівщина: до 70-річчя від дня народження борця за незалежність України, визначного політичного і державного діяча»: навч. зб. / уклад. С. В. Бутко, Ю. В. Музика, М. В. Фесенко. – Чернігів: ЦППК, 2007. – С. 20.

виступав за розвиток національної культури, мови представників усіх національностей, що населяють Україну. Згідно позиції організації представники всіх національних груп повинні були мати реальну можливість створення культурних автономій. Питання культури України має належати виключно до компетенції республіки, а не московської влади, як це було багато десятків років.¹

Під час установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову В'ячеслав Чорновіл наголошував на проблемі кримських татар, політик стверджував, що це питання треба вирішувати комплексно та підходити про організоване повернення за допомогою Росії, позаяк влада в Москві і займалася питанням їх депортації. В'ячеслав Чорновіл звертав увагу на, те що мають відбутися компенсації, із викупом їхніх колишніх жител, - тобто повернення в ті місця, де вони проживали.²

Наступного дня, 10 вересня, у своїй промові В'ячеслав Чорновіл, вбачаючи схожість у поглядах з Левком Лук'яненком акцентував увагу на тому, що варто просувати ідею повної демократичності та незалежності України, проте мав розбіжність у поглядах з Іаном Драчем і Володмиром Яворівським, які бачили український суверенітет у регіональному Союзі.³

Восени 1989 р. Верховна Рада УРСР внесла нові поправки в закон про вибори, що обмежував обрання однієї третини депутатів поза виборчими округами. Не допускалося й обрання за загальносоюзним прикладом такої представницької влади, як З'їзд народних депутатів. Передбачалися прямі й рівні вибори до Верховної Ради УРСР з висуванням будь-якої кількості кандидатів на одне депутатське місце, з цілковитою свободою обговорення виборчих програм, що пропонувалися кандидата. 4 березня 1990 року відбулися вибору у парламент Верховної Ради УРСР, що відзначалися оновленням політичного складу, це було абсолютно нове явище в радянській політичній практиці, що засвідчило

¹ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого : матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. — К., 2000. — 495 с.

² Твори в 10 т. / В. М. Чорновіл, том 6, стр. 593.

³ Три дні вересня (Матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову). К.: Редакція «Україна. культура. Наука». 2000. 496 с.

входження в політичне життя УРСР людей з новим типом політичного спрямування.¹

Проте варто зауважити, що незважаючи на те, що склад прала метну після виборів змінився, все одно, парламентську більшість Верховної Ради УРСР 12-го скликання складали прихильники компартії, які виступали за Радянську суверенну Україну. За декілька місяців після березневих виборів 1990-го року була створена політична комуністична фракція «Група 239» (За Радянську суверенну Україну).² В опозиції до більшості комуністів у кінці травня 1990-го року була створена опозиційна демократична фракція «Народна Рада». До складу Народної Ради увійшло 125 депутатів, до якої входив В'ячеслав Чорновіл.

Під час виборів в березні 1990-го року В'ячеслав Чорновіл був обраний депутатом Верховної Ради УРСР та головою Львівської обласної ради. Результати виборів стали прямим свідченням про посилення демократичних сил, які отримали частину депутатських мандатів Верховної Ради та місцевих рад, аналізуючи демократичні процеси в СРСР наприкінці 1980-х років, історик Ярослав Грицак цілком об'єктивно описав ситуацію: «Вибори 1990 р. показали, що КПУ втратила свою монополію на владу в Україні, але опозиція є не достатньо сильною, що перебрати цю владу у свої руки».³

В'ячеслав Чорновіл балотувався у депутати у Шевченківському виборчому окрузі місті Львів.⁴ На посади заступників голови облради за пропозицією В. Чорновола було обрано Івана Геля та Михайла Гориня, а головою обласного виконавчого комітету – Степана Давимуку.

У своєму передвиборному інтерв'ю під назвою «Це буде перші кроки до мети», яке було опубліковане 1 лютого 1990-го року в газеті «Ленінська молодь», В'ячеслав Чорновіл в першу чергу звертав увагу на економічні аспекти розвитку

1

https://web.archive.org/web/20131217224039/http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=11&iar_id=316&as=2

³ Грицак, Я. Нариси з історії України: Формування української модерної нації: 19–початок 20 ст. / Ярослав Грицак. — Вид. 2-ге, доповн. — Київ: Генеза, 2000. — С. 230.

⁴ Архів В. Чорновола. – Передвиборча листівка кандидата в народні депутати УРСР по Шевченківському в/о № 264 В. Чорновола (1990 р.)

республіки, - «Нічого в нас не вийде, поки не вирвемо економіку разом з усіма природними багатствами України з централістських лабет».¹ В'ячеслав Чорновіл виступав прихильником широкого самоуправління та залучення в економічну систему ринкової модель економіки.² Також одна з найперших заяв політика стосувалася демократизації України, це за думкою В'ячеслава Чорновола вирішити основні проблеми з економічною ситуацією республіки.³

В'ячеслав Чорновіл очолив одну з найбільших областей УРСР, депутатський корпус якої нараховував 200 членів. За складом новообрана обласна рада мала суттєвий потенціал для продукування необхідних реформ. Проте політику В'ячеслава Чорновола комуністичні сили оцінювали скептично, як у сесійному залі облради, так і в ЗМІ.⁴

У передвиборній програмі В'ячеслав Чорновіл розглядав соціальну політику під гаслом обирає «Хай живе господар!», роблячи акцент на квотах соціальних програмах країн Заходу «установлення в державному бюджеті України твердої квоти соціальних програм – не нижче 40 відсотків. Важливим аспектом соціальної політики в програмі вбачалося забезпечити житлове будівництво, стипендії та пенсії не нижчі прожиткового рівня».⁵

У лютому 1990-го року в газеті «Набат» В'ячеслав Чорновіл описував свої головні політичні цілі: «Я думаю, що нам треба добиватися цілковитої самостійності - політичної та економічної, але насамперед політичної».⁶ Це свідчило про принципову позицію бачити Україну виключно самостійною державою.

Першими важливими кроками, які здійснили у Львівській області під керівництвом В'ячеслава Чорновола була постанова про відміну чинності на території Львівської області рішення керівних органів КПРС усіх рівнів, що стосуються державних, господарських і культурних справ, оскільки згідно з

¹ Твори в 10 т. / В. М. Чорновіл, том 6, стр. 675.

² Так само. – С. 677

³ Так само. – С. 676

⁴ Львівські новини. Інформаційно-публіцистичний бюлетень, орган Ради Львівської обласної організації УРП, № 1 (56), 5, 6, 8, 11, 14, 15, 17–19, 21, 26. (Т. 1); 2.01 – 26.06.1991 р., 157 арк.

⁵ Твори в 10 т. / В. М. Чорновіл, том 6, стр. 680-681.

⁶ У перекладі з рос. мови за газ.: Набат. - 1990. - № 6.

чинним законодавством вони належали до компетенції тільки рад та підлеглих їй структур.¹ Безперечно така позиція, зокрема голови Львівської обласної ради свідчила про відкриту боротьбу з комуністичною номенклатурою в регіоні.

Важливо розглянути економічну програму В'ячеслава Чорновола, бо в ній було наголошено на необхідності досягнення повної економічної незалежності України і посилення економічного самоврядування областей. Першим важливим кроком у сфері економіки в області був проголошений режим усебічної й скоординованої підготовки до переходу на ринкові відносини шляхом створення регіональних ринків житла, товарів, фінансів, цінних паперів і праці, передачі майна в колективну, насамперед акціонерну, і приватну власність, раціонального використання всього потенціалу території із забезпеченням соціального захисту населення.²

Важливими рішеннями, які були прийняті Львівською обласною радою стосувалися національної символіки й національних свят, питання землі, приватної власності, багатопартійності, департизації підприємств і організацій, деідеологізації й декомунізації, тому вже 28 квітня 1990 р. очолювана В'ячеславом Чорноволом Львівська обласна Рада зорієнтувалась з національною символікою – це національний синьо-жовтий прапор, герб з тризубом.³ Процес декомунізації також викликав обговорення в суспільстві та ЗМІ. Комуністи стверджували, що цей процес є не продуманим політичним рішенням, а емоційним кроком. У інтерв'ю московській газеті «Точка Зрення» В'ячеслав Чорновіл апелював до процесу демонтажу пам'ятників Леніна, як «єдиної кампанії, яка почалася не від указу, а знизу».⁴ Рішення про демонтаж конкретних пам'ятників комуністичній добі вирішувалося на сесіях міської ради. В'ячеслав Чорновіл підходив до теми декомунізації системно, він стверджував, що необхідно створити спеціальну комісію, яка б ставала в опозицію до

¹ Рішення Львівської обласної ради «Про розмежування функцій радянських і партійних органів» // За вільну Україну. – 1990. – 4 липня.

² . Давимука С. Львівський період державотворчої діяльності В. Чорновола 1990–1992 рр. / С. Давимука // Чорноволівські читання / [упоряд. М. Влашук]. – К.: МАУП, 2003. – С. 48–59.

³ Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002) Одеса : Астропринт, 2006. 176 с.

⁴ Інтерв'ю з В. Чорноволом газ. «Точка зрення» (Москва) 22 - 28 вересня 1990 р. перекладене газ. «Новий шлях».

демократичних сил та вирішувала необхідність дій стосовно комуністичної культурної спадщини.¹

Впродовж 1990-го року В'ячеслав Чорновіл налагоджував співпрацю між іншими представниками демократичного спрямування з різних регіонів УРСР. Результатом цієї роботи стало зібрання депутатів в Дніпродзержинську Дніпропетровської області 28–29 липня 1990 р., в ході якого було утворено Асоціацію демократичних рад та демократичних блоків у радах України.² В'ячеслав Чорновіл прагнув до того, щоб Асоціація мала об'єднати зусилля демократичних рад для консолідації трудящих західного регіону республіки з робітничим класом і шахтарями промислових центрів України й стати «лабораторією державотворчої системи», фактично «противагою недієздатному парламенту».³

Тверда, донедавна нетипова та рішуча політична позиція В'ячеслава Чорновола насторожувала ЦК КПУ. Бачення ситуації в західноукраїнських областях та активну взаємодію з іншими силами демократичного блоку з різних регіонів ЦК КПУ висвітлила у постанові від 16 квітня 1990 року, яка лягла в основу виданої вже через два дні спільної заяви ЦК КПУ, Президії Верховної Ради УРСР та Ради Міністрів УРСР, що була опублікована як у республіканських, так і в регіональних газетах. У постанові представники уряду ставили під сумнів легітимність виборів у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях, депутати цих рад обвинувачувалися в першу чергу у екстремізмі, намаганні узурпувати місцеві канали ЗМІ, робився акцент партією на так звану ідею «Галицької автономії».⁴ Представники комуністичних сил боялися розвитку галицького сепаратизму та намагання спеціально розхитати ситуацію на території західних областей УРСР. За ствердженням історика Василя Деревінського, рішення керівного апарату так само посилив тиск на спроможність західних областей «спроби влаштувати економічну блокаду,

¹ Так само.

² Довідки про роботу працівників відділу у відрядженнях до областей республіки; 18.01–31.07.1990 р., 76 с.

³ Деревінський В.Ф. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола., стр. 228

⁴ Заявление ЦК Компартии Украины, Президиума Верховного Совета УРСР, Совета Министров УРСР // Правда Украины. – 1990. – 19 апреля.

обмежити постачання й фінансування».¹

На кінець 1990 року в Україні склалася надзвичайна ситуація з гострим дефіцитом споживчих товарів. Регіони прагнули захистити себе від економічного безладу, обмежити його розростання. Було очевидно, що консолідація демократичних сил, об'єднання ресурсів, потенціалів та зусиль трьох областей Галичини підвищить їхні шанси на виживання. Але для тісної співпраці було й ширше підґрунтя, ніж жорстка економічна потреба — цілий комплекс історичних, культурних, господарських, політичних та економічних мотивів. В'ячеслав Чорновіл був одним із фундаторів об'єднання сесій Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обласних рад, які відбулися 16 лютого і 5 вересня 1991 р. Юридичною основою для розробки та реалізації цієї ідеї стала запропонована довгострокова угода щодо співробітництва, відповідно до умов якої було затверджено та окреслено основні принципи співпраці між цими обласними радами та створено регіональну координаційну раду з метою співпраці в політичній, економічній, торговельній, науково-технічній, гуманітарній і культурній сферах для піднесення життєвого рівня населення в умовах наростання кризи радянського суспільства.²

В основу її було покладено «Галицької Асамблеї» зобов'язання із сумісного проведення структурної, інвестиційної, природоохоронної, фінансово-кредитної, цінової регіональної політики та розширення співробітництва в комерційній, маркетинговій, посередницькій діяльності.

У цей час в СРСР відбувся єдиний в історії СРСР референдум «Всесоюзний референдум про збереження СРСР». На референдум було винесене питання «Чи вважаєте ви за необхідне збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій будуть повною мірою гарантуватися права і свободи людини будь-якої національності».³

У той самий день були проведені обласні референдуми, альтернативні до

¹ Деревінський В.Ф. Вячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець... С. 213

² Давимука С. Зазнач. праця. С. 52

³ Додаток 1. Бюлетень для голосування на Всесоюзному референдумі 17 березня 1991 року

ініційованого Михайла Горбачовим «Всесоюзного референдуму щодо долі Союзу РСР». Галицький плебісцит із його 90%-овим «Так!» державній незалежності України став генеральною репетицією Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. 27 червня 1991 р. Газета «Голос України» опублікувала звернення до Верховної Ради УРСР Координаційної ради обласних рад народних депутатів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, підписані головами цих рад від 18 червня, в якому підписання союзного договору в даний час розцінювалось як «неприпустиме». Координаційна рада рішуче виступила проти розгляду питання про союзний договір на поточній сесії Верховної Ради УРСР. Друга асамблея, яка відбулася 5 вересня 1991 р. в Тернополі, прийняла, зокрема, ухвалу, на виконання якої створили робочу групу з питань розробки законопроектів про організацію виконавчої влади та місцевого самоврядування. Група у складі львівських та івано-франківських юристів напрацювала законопроекти про місцеве самоврядування, місцеві державні адміністрації та правовий статус області, які орієнтували на побудову унітарної децентралізованої держави з розвинутим регіональним і місцевим самоврядуванням. Також було рекомендовано В. Чорноволу балотуватися на виборах Президента України.

Перший секретар Львівський міського комітету КПУ Адам Мартинюк вступаючи в суспільну дискусію з В'ячеславом Чорноволом стверджував, що бажаних зберегти оновлену федерацію буде більше 40 відсотків львів'ян. У висновку набралось по місту близько 25 відсотків, що стосується області, результат був меншим – 15 відсотків. В інтерв'ю львівській газеті «За вільну Україну» 19 березня 1991-го року В'ячеслав Чорновіл прокоментував результати референдуму аналізуючи статистику західного регіону республіки «Той факт, що майже 90 відсотків жителів області висловилися за Українську незалежну державу, засвідчує повний крах комуністичної ідеології, остаточний провал великодержавної імперської політики в нашому регіоні».¹

Швидку втрату популярності КПУ на Львівщині В'ячеслав Чорновіл

¹ Твори в 10 т. / В. М. Чорновіл, том 7, стр. 228-229.

пояснював тим, що, на відміну від керівників обласних організацій КПУ в Івано-Франківській та Тернопільській областях, львівський обком очолювала людина, не здатна на компроміс. Натомість працівники обкому заявляли, що неспроможним до діалогу було керівництво обласної ради.

На початку березня 1991 р. Львівщину відвідав Голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук. Варто згадати, що в травні 1990 року, після обрання В'ячеслава Чорновола головою Львівської обласної ради Леонід Кравчук заявляв: «Я не бачу там ніякої революції. Не можна змінити владу в області й усе, що з нею пов'язане, якщо в республіці, складовою частиною якої ця область є, нічого не змінюється. Отже, у Львові відбувається, як я глибоко у цьому переконаний, фарс».¹ Однак на початку весни 1991 р. висловлював уже інші думки: «Ми теж бачимо реальні зміни в настроях людей Львівщини, і саме з цього нам треба виходити у практичних діях».² Ціль візиту Леоніда Кравчука полягала в оцінці демократичних процесів та обговорення першочергових проблем з представниками комуністичного блоку Львівщини.

На прес-конференції Леонід Кравчук заявив, що «народ, який тут живе, обрав собі владу на законних підставах, і всі політичні партії, рухи, організації, товариства, якщо вони хочуть, щоб були мир і спокій, мають ту владу визнати, перестати на цю владу натягувати чорне простирadlo. А із свого боку влада, коли вона демократична і хоче стати зразком того демократизму, має відповідно ставитися до всіх інших політичних сил».³

В'ячеслав Чорновіл також прокоментував візити Голови Верховної Ради на Львівщину та з оптимізмом зауважив, що демократичні процеси, які відбувається на заході республіки є конституційними та що «Галичина виходить з облоги».⁴

¹ Леонід Кравчук: «В окремому селі побудувати капіталізм неможливо...» [інтерв'ю з Л. Кравчуком] / В. Скочко // Молода гвардія. – 1990. – 22 травня.

² Теленчі О. А йде весна. Завершення візиту Л. Кравчука на Львівщину / О. Теленчі, А. Краслянський // Голос України. – 1991. – 7 березня.

³ Записки, довідки, листи ЦК Компартії України, його відділу організаційно-партійної роботи, партійних органів, Верховної Ради УРСР, інших організацій про перебування у Львівській області Голови Верховної Ради УРСР Л. М. Кравчука...; 21.03–23.08.1991 р., 132 арк.

⁴ Козловський Б. Брифінг в обласній раді / Б. Козловський // За вільну Україну. – 1991. – 8 березня

В'ячеслав Чорновіл і далі проводив активну публічну діяльність. Впродовж 1990-го року у політика відбувалися чисельні зустрічі з журналістами, громадськими й політичними організаціями, з трудовими колективами. В'ячеслав Чорновіл активно виступав по львівських радіо і на телебаченні, активна творча праця журналіста.

Одним з надважливих питань, яке перед собою ставив В'ячеслав Чорновіл було релігійне питання. Політик стверджував, що для України необхідне повне національне відродження та повернення до духовного життя регіону. Історичною подією було приїзд на українську землю 30 березня 1991-го року Голови Української Греко-Католицької Церкви Мирослава Івана кардинала Любачівського, який повернувся з тимчасового осідку в Римі до свого митрополичого престолу у Львові.¹ В'ячеслав Чорновіл привітав Голову УГКЦ коли той зробив перші кроки по рідній землі «Я - представник політичних сил, які боролися за те, щоб віра, держава, демократія восторжествували на цих землях. І ось це сталося. Ми надіємося, що з вашим прибуттям на рідну землю, наш найдорожчий Блаженніший, Українська греко-католицька церква, яка так багато зробила для українського народу, підніметься на ще вищий ступінь і зробить ще більше для торжества віри, торжества ідеї Української самостійної держави».²

Під час виступу політика в Архикатедральному Соборі Святого Юра у Львові на честь приїзду Голови УГКЦ тези повторювалися з тими, які лунали і під час передвиборної кампанії про повну державну незалежність України, В'ячеслав Чорновіл вкотре зауважив, що ідея самостійності Української держави для синів церкви залишається величною, як і ідеї самого Бога.³

Також весна 1991-го року була продуктивною для підсилення В'ячеслава Чорновола як політика не тільки регіонального, але і міжнародного рівня.

У травні місяці 1991-го року В'ячеслав Чорновіл відвідав у складі великої

¹ Рубльова Н. С. Любачівський Мирослав-Іван. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наукова думка, 2009. — Т. 6 : Ла — Мі. — С. 373.

² Львівська газета «За вільну Україну», 2 квітня 1991 рік.

³

групи депутатів Верховної Ради за запрошенням американського уряду Сполучені Штати Америки. Під час зустрічі було обговорено низка питань з конгресменами, бізнесменами, сенаторами та українською діаспорою.

В'ячеслав Чорновіл мав зустріч у міністерстві сільського господарства США із заступником міністра, де провів розмову на рахунок фондів для підготовки спеціалістів у галузі приватизації сільського господарства для країн, які звільнилися від тоталітаризму й комунізму. Такі програми були поширені на країни колишнього соціалістичного табору: Угорщина, Польща, Чехословаччина. Політик зазначав, що такі фонди необхідні і для України, пояснюючи, що «процеси, які відбуваються в Галичині, мало чим відрізняються від тих, що проходять, скажімо, у сусідній Польщі».¹

Позиція В'ячеслава Чорновола під час державного перевороту 19 серпня 1991-го року була чіткою, принциповою та організованою. Народний Рух України за перебудову протидівав заколотникам, тому вже в ніч з 19 на 20 серпня видано десять видів різних листівок із закликами до громадської непокори, варто зауважити, що за допомогою задіяної Секретаріатом Руху копіювальної техніки розтиражовано понад 5 тис. таких примірників.² Наступними діями Руху стало проведення чотирьох конференцій, у яких брали участь рухівці та інші громадські діячі, яким була надана можливість коментувати ситуацію в СРСР. Присутніми на них були Іван Драч, Іван Заєць, Левко Лук'яненко, Дмитро Павличко, Лесь Танюк, Ігор Юхновський, Володимир Яворівський та ін.³ На конференції Руху В'ячеслав Чорновіл заявив, що переворот носив партійно-мілітаристський характер, адже всі заколотники були члени Політбюро і ЦК КПРС.⁴ На прес-конференції Народної ради В'ячеслав Чорновіл заявив, що відбувається антиконституційний переворот за участю КПРС за підтримки КДБ

¹ Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. — Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2012. С. 246

² Треті Всеукраїнські Збори Народного Руху України 28 лютого – 1 березня 1992 року : Стенографічний звіт / Народний Рух України. — К. : Фірма «Віпол», 1995. С. 46

³ Кіндрачук Н. М. Змагання НРУ за прийняття «Акта про незалежність України» / Н. М. Кіндрачук // Народний Рух України: місце в історії та політиці : матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України (25–26 травня 2011 р., м. Одеса). С.158

⁴ Львівська газета «За вільну Україну», 23 серпня 1991 рік.

та міліції та про готовність підтримати заклик до загальноукраїнського страйку і провести роботу з приєднання до цього всієї Галичини, незважаючи на економічні наслідки, оскільки загрозна ситуація потребувала активних дій.

21 серпня 1991 року під час конференції у Львівській обласній раді В'ячеслав Чорновіл виступив з різкою критикою КПРС та Голови Верховної Ради УРСР Леоніда Кравчука, який за думкою Чорновола проявив свою бездіяльність.¹ Зранку 22 серпня 1991 р. Львівська обласна рада взяла під контроль приміщення обкому КПУ, де було виявлено незнищенні закодовані перфострічки всіх наказів путчистів. Розшифровані документи виявилися єдиними вилученими в Україні, що засвідчували причетність КПУ до державного перевороту. З урахуванням змісту вилучених документів голова обласної ради В'ячеслав Чорновіл 23 серпня 1991 р. видав розпорядження про припинення діяльності компартії на території Львівщини.²

Півторарічна політика В'ячеслава Чорновола на посаді голови Львівської обласної ради була спрямована на розбудову політичної ідеї про українську самостійність. Майже під час кожних інтерв'ю, виступів, прес-конференцій В'ячеслав Чорновіл акцентував увагу на перспективу щодо реалізації незалежності. Своїми радикальними реформаторськими рішеннями впливали на зміну політичної ситуації в регіоні та Україні. В економічній галузі В'ячеславом Чорноволом було проголошено перехід на ринкові відносини, зокрема шляхом створення регіональних ринків житла, передачі майна в колективну, акціонерну, приватну власність, створення умов для праці, розвитку товарного виробництва. Словом, створювалися такі умови, які дозволяли раціонально використовувати потенціал таким чином, щоб забезпечити соціальний захист населення Львівської області, створити умови для життєдіяльності.

В'ячеслав Чорновіл згадував події 24 серпня 1991 р.: «Щоб оцінити розстановку політичних сил в Україні після проголошення незалежності, як ви знаєте, цьому проголошенню допоміг комуністичний путч у Москві. Я добре

¹ Так само. С.289

² Львівська газета «За вільну Україну», 23 серпня 1991 рік.

пам'ятаю 24 серпня 1991 р., коли під час перерви роботи сесії Верховної Ради зібралася комуністична «група 239», люди, яким не потрібна була своя держава, але які боялися за свою шкуру... Тож вони й прийняли після довгої суперечки рішення підтримати Акт незалежності, бо це для них був єдиний порятунок. Якщо я голосував за незалежність, бо це був сенс мого життя, бо за це п'ятнадцять років гнив у в'язницях, то зліва від мене прокурор Потебенко (колишній генпрокурор), а справа – Станіслав Гуренко (колишній перший секретар ЦК Компартії України) голосували зовсім з інших міркувань».¹

Після проголошення Акту про Незалежність України 24 серпня 1991 р. В'ячеслав Чорновіл не підтримав ідею деякими політиками негайного розпуску Верховної Ради до президентських виборів, вважаючи, що до президентських виборів і референдуму слід зняти про це риторику: «Розпуск парламенту означатиме безвладдя. Парламент ми розпустимо лише тоді, коли матимемо президента з усіма його службами й структурами влади. І виберемо новий, уже на багатопартійній основі, який буде спроможний повести Україну до дійсної незалежності».²

На початку вересня 1991 р. відбулося останнє засідання Галицької асамблеї. Після проголошення незалежності України акценти проведення форуму змінилися. З порядку денного зняли питання про союзний договір і більше уваги зосередили на економічних аспектах співпраці, президентських виборах та реорганізації системи рад.³ В'ячеслав Чорновіл вважав, що в Україні тривав процес «лагідної революції», яка поступово ліквідовувала традиційну комуністичну систему.⁴ В'ячеслав Чорновіл вважав, що слід рішуче переймати існуючі органи управління, споряджати їх новими кадрами й поступово реформувати. За ствердження політика це стосувалося КДБ, міліцію, прокуратуру, суди, установи й підприємства, керівництво яких пройшло

¹ Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. — Т. 8. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2012. — 1088 с

² Газ. «За вільну Україну» 7 вересня 1991 р. під назвою «Час до праці настав»,

^{3 3} Деревінський В.Ф. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Ворновола.,С.305

⁴ Твори в 10 т. / В. М. Чорновіл, том 7, С. 302

довголітній компартійний вишкіл.¹

У квітні 1992 р. В'ячеслав Чорновіл відмовився від посади голови Львівської обласної ради і перейшов на постійну роботу у Верховну Раду. Значну увагу в парламентській діяльності він приділив відновленню парламентської опозиції.

У лютому 1992 р. відбувся III з'їзд Народного Руху України, де одним з головних питань було питання про ставлення до правлячої влади. Постало гостре питання: йти на тіснішу співпрацю, чи переходити в опозицію до неї?

Голова НРУ Іван Драч, голова його Політичної ради Секретаріату Михайло Горинь були на загал прихильниками того, що піти у владу та виконувати свою програму Руху, намагаючись не бути в опозиції.² Президент Леонід Кравчук підтримав напромак Івана Драча та Михайла Гориня, заявляв про те, що буде спиратися на Рух. Проте В'ячеслав Чорновіл під час з'їзду різко розкритикував позицію Івана Драча і Леоніда Кравчука та дав своє бачення перспективи Руху. Цілком логічно Чорновіл відштовхуючись від тодішніх політичних обставинах зазначив, що НРУ ніякої реальної участі у формуванні державної політики не брав і не бере, бо ніхто йому таку роль передавати не збирається. Більшість представників Руху реально бачили те, що стара правляча номенклатура на усіх рівнях намагалася обмежувати діяльність організації, ба більше номенклатурна система, яка залишилася при владі, за баченням В'ячеслава Чорновола не зацікавлена ні в повній незалежності Української держави, ні в реальній демократизації українського суспільства.³ Назважаючи на суперечки в Русі, розколу організації вдалося запобігти завдяки компромісу між прихильниками Івана Драча і Михайла Гориня, з одного боку, і В'ячеслава Чорновола – з другого. На з'їзді були обрані співголови Народного Руху України – Іван Драч, Михайло Горинь та В'ячеслав Чорновіл. Також було проголошено про розпад партійної коаліції навколо НРУ. У цей період відбувалося загострення деякі його лідери,

¹ Газ. «За вільну Україну» 7 вересня 1991 р. під назвою «Час до праці настав»,

² Всеволод Ісків. Призначення Руху. Львів 2018 р. 332 с.

³ Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. — Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2012. — 643 с.

зокрема Іван Драч, Дмитро Павличко та Михайло Горинь, виступали за збереження Руху як об'єднання партій і громадських організацій, головним завданням якого було б створення сталої політичної бази для розбудови нової Української держави. На їхню думку, Рух повинен був перейти від опозиції до Президента Леоніда Кравчука та уряду до співробітництва з ними.¹ Частина на чолі з В'ячеславом Чорноволом вважала, що оскільки Україна повністю контролюється старою комуністичною номенклатурою, важливі для держави реформи неможливі, поки вона не буде усунена від влади. В'ячеслав Чорновіл закликав до перетворення Народного Руху на опозиційну політичну партію.

На IV з'їзді Руху у грудні 1992 р. більшість делегатів проголосували за його збереження як «незалежної громадсько-політичної організації». Головою Народного Руху України було обрано В'ячеслава Чорновола. Варто зазначити, що громадсько-політичною організацією Рух пробув недовго, вже у 1993 р. V з'їзд Руху, зрештою, трансформував організацію у партію «Народний Рух України». Під час з'їзду було ухвалено «концепцію державотворення України» де В'ячеслава Чорновіл виступав у ролі співавтора та редактора. Концепція передбачала розгляд: права та державного будівництва; економічну реформу; національну безпеку; систему охорони здоров'я; культуру, освіту та науку.

Народний Рух України вважав, що в Україні досі не сформовано цілісної теоретичної концепції державотворення у 90-х роках ХХ століття, ба більше нація перебувала у процесі усвідомлення права як основного нормативного регулятора суспільної поведінки.² Широке трактування поняття держави узгоджується з концепцією громадянського суспільства. Держава має розглядатися як система інститутів публічної влади, яка є специфічним інструментом самоврядування та саморегуляції суспільства. Вона не є самостійною надбудовою, а навпаки – похідною від громадянського суспільства, адже легітимність державної влади може впливати лише з волі громадян. Держава не повинна ставати над суспільством або на рівних із ним, а має

¹ Драч І. Політика: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю / І. Драч. – К.: Т-во «Україна». – 1997. – 294 с.

² Народний Рух України Секретаріат. Народний Рух України документи і матеріали. С.4

виконувати обслуговчу функцію.¹ У концепції стверджувалося, що конституція, як Основний Закон держави, повинна водночас бути й Основним Законом суспільства, закріплюючи його політичні та економічні засади, визначаючи фундаментальні права громадян, роль і місце держави, її похідний характер, механізми формування та функціонування, а також межі повноважень її органів.

Також Народний Рух України стверджував, що «ухвалення Конституції та створення Конституційного Суду не можуть залишатися у виключній компетенції Верховної Ради, сформованої ще за часів колоніальної залежності та однопартійної системи», тому її треба приймати на рівні парламенту обраним вже під час незалежної України.²

Рух не оминув і питання Криму, яке у 90-х роках стояло гостро, тому пропонувалося створити в Криму двопалатний представницький орган влади, в якому одна з палат формуватиметься за принципом рівного представництва. У парламенті передбачали місця і для інших національностей, які живуть у Криму – росіяни, українці, кримські-татари.³

Проблема громадянства України була вирішена на основі принципу осілості, зокрема через систему прописки, що дісталася у спадок від Української РСР. Таким чином, елемент поліцейської держави було покладено в основу одного з ключових інститутів державності — громадянства. Однак цей підхід слід розглядати лише як початковий етап формування громадянського інституту, який не може бути єдиним і остаточним.

Народний Рух України пропонував ухвалення нового законодавства, яке визначить механізм набуття та втрати громадянства України. Наприклад усі особи, які проживають на території країни, а також ті, хто мешкає за її межами, але бажає отримати українське громадянство, повинні мати можливість пройти процес громадянської самоідентифікації. Згідно прийнятої концепції це передбачало: свідоме погодження на отримання громадянства за принципом осілості; вибір статусу особи без громадянства; можливість набуття

¹ Народний Рух України Секретаріат. Народний Рух України документи і матеріали. С.5

² Так само. С.5

³ Так само. С.6

громадянства України для осіб, що мешкають за кордоном.

Також не оминули питання українці в діаспорі, які є громадянами інших країн, позаяк вони не можуть отримати ті самі права, що й громадяни України, оскільки в державі не передбачене подвійне громадянство. З іншого боку, вони не можуть бути прирівняні до звичайних іноземців, адже мають етнічний і культурний зв'язок із Україною. Виходячи з цієї проблеми концепція передбачала як можливе рішення створення особливого правового статусу для українців з діаспори, які бажають його отримати. Крім того, необхідним було розробити державну програму репатріації українців, які мешкають за кордоном.¹

Концепція ухвалена Рухом передбачала економічні реформи, які мали впровадитися в Україні. З основних можемо виділити прагнення пришвидшити перехід до змішаної економіки, позаяк Україна має рухатися до ринкової, соціально орієнтованої економіки, поєднуючи приватну та державну власність, а також ринкові механізми з державним регулюванням. Головний пріоритет реформ полягав у забезпеченні населення України добробутом та соціальними гарантіями. Рух передбачав стабілізацію цін, адресну соціальна допомога замість масових грошових виплат, щоб уникнути інфляції. Не менш важливе завданням полягало проведення лібералізації цін та повної демонополізації – підтримка конкуренції як основи економіки, державне регулювання лише в природних монополіях (енергетика, водопостачання тощо), боротьба з інфляцією через контроль над фінансами. Реформа зовнішньоекономічної діяльності передбачало рівне оподаткування національної та валютної виручки, контроль за валютними потоками, митно-валютний контроль, підтримка експорту. Щодо приватизації та корпоратизації мала відбутися прискорена приватизація через аукціони та акціонування, заохочення інвестиційних фондів, створення прозорого ринку приватної власності.

Одним з ключових передвиборчих гасел у 1991 році В'ячеслава Чорновола стосувалося землі, через це земельна реформа у програмі передбачала паювання землі, можливість приватної власності, спадкування паїв та розвиток аграрного

¹ Так само. С.8

сектора як основи економічного зростання.

«Концепція державотворення України» відігравала важливу роль для В'ячеслава Чорновола, оскільки напередодні виборів 1994 року виникла необхідність у формуванні стратегічно обґрунтованої політичної програми, ба більше його політична програма 1994 року повністю базувалася на програмних засадах Народного Руху України, які були сформовані на основі «Концепції державотворення в Україні».

Під час виборчої кампанії до Верховної Ради України у 1994 році В'ячеславу Чорноволу, як лідеру Народного Руху України, доводилося поєднувати роботу у власному виборчому окрузі з активною підтримкою кандидатів від партії в різних регіонах країни. Спочатку він розглядав можливість балотування у своєму рідному Звенигородському районі на Черкащині або в Києві, але після обговорень у керівництві НРУ вирішив висувати свою кандидатуру у Подільському виборчому окрузі № 357 у Тернополі. Таке рішення пояснювалося тим, що партія потребувала його активної участі у загальнонаціональній виборчій кампанії, а цей округ дозволяв йому менше відволікатися від загального керівництва передвиборчим процесом.

В'ячеслав Чорновіл мав значні шанси на перемогу у Шевченківському виборчому окрузі № 264 у Львові, однак поступився ним львів'янину Михайлу Бойчишину, який користувався великою довірою львівських виборців. Після зникнення Михайла Бойчишина у січні 1994 року В'ячеслав Чорновіл підтримав кандидатуру його дружини, Любомири Бойчишин, відомої активістки Союзу українок та Товариства української мови.¹

25 січня 1994 року В'ячеслав Чорновіл подав заяву про участь у виборах у Подільському окрузі № 357, а 7 лютого окружна виборча комісія зареєструвала його кандидатом.²

Дослідник Василь Деревінський посилаючись на соціологічні дослідження перед виборами наводить факти, що Чорновола підтримували 23% виборців, тоді

¹ В'ячеслав Чорновіл відповідає на запитання виборців / Г. Грещук // Тернопіль вечірній. – 1994. – 19 березня.

² Документи про обраних народних депутатів України у 1994–1997 рр. (протоколи, заяви, декларації, передвиборчі програми та ін.). Літера «Ч»; 01.1994–04.1996 р., 180-181 арк.

як його найближчий конкурент, заступник голови Тернопільського облвиконкому Анатолій Кучеренко, мав лише 8%.¹ Проте вже на загальноукраїнському рівні рейтинг Чорновола зріс з 6,9% у липні 1993 року до 13,3% у січні 1994-го, що дозволило йому увійти до трійки найпопулярніших політиків України поряд із Леонідом Кучмою та Леонідом Кравчуком. Під час зустрічей із виборцями він знайомив їх зі своєю передвиборчою програмою, наголошуючи, що є частиною дисциплінованої команди одностайців, здатної змінити ситуацію в країні. Його політична платформа базувалася на програмних засадах Народного руху, які були сформовані на основі «Концепції державотворення в Україні».

Загалом у Верховну Раду пройшли вісім партій та блоків: КПУ, яка набрала 24,6% голосів, НРУ – 9,4%, блок СПУ-СелПУ – 8,5%, Партія зелених України (ПЗУ) – 5,4 %, Народно-демократична партія (НДП) – 5%, «Громада» – 4,6% СДПУ(о) – 4 %, Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) – 4% .²

Через те, що на керівні посади в Україні прийшли ліві політичні сили³ для В'ячеслава Чорновола нічого не залишалось тільки як оголосити, що тепер фракція Руху переходить в опозицію до керівництва парламенту, не бажаючи нести політичну відповідальність перед українським суспільством за діяльність новообраної Верховної Ради.⁴

Після переходу В'ячеслава Чорновола до Комісії Верховної Ради другого скликання, яка займалася питаннями культури та духовності, і призначення його головою підкомісії з охорони історико-культурної спадщини, політик зосередив свою діяльність на цих напрямках. Він брав активну участь у розробці законопроектів, зокрема «Про охорону культурної спадщини», «Про переміщення культурних цінностей через кордон України», «Про державний прапор України», «Про музеї», «Про розмежування власності на нерухомі об'єкти культурної спадщини» та інших.

¹ За даними соціологічної служби TV-4 (у відсотках до опитування) // Тернопіль вечірній. – 1994. – 19 березня.

² Вибори 98: документи, статистичні дані, аналіз / підгот. Р. Василюк [та ін.]; ред. Ю. Шайгородський. – К.: Форт. – 636 с.

³ Бюлетень Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання. Перша сесія. – 1990. – № 27. – 71 с.

⁴ Войтович М. Рух не любить лівих до кінця / М. Войтович // Високий замок. – 1998. – 7 липня.

Варто зауважити, що очолювана ним підкомісія працювала над законодавчим врегулюванням нагородної системи, державної символіки та геральдики, а також займалася питаннями приєднання України до міжнародних конвенцій щодо захисту культурної спадщини та співпраці у цій сфері.¹

Цікаво розглянути позицію В'ячеслава Чорновола щодо політики пам'яті яку просувають ліві сили у парламенті, що стосувалося «Другої світової війни». У квітні 1995 року у статті на «Час/Time» політик так коментував ці процеси: «Прокомуністичні та шовіністичні сили, що прорвалися минулорічною весною у Верховну Раду України, підтвердили те, що для нас, українців, минула війна не була вітчизняною: із цинічною відвертістю вони скасували прийняту попередньою Верховною Радою вітчизняну медаль учасникам війни й прийняли за свою нагороду сусідньої держави... І все ж на запитання, чи повинні ми відзначати 50-річчя закінчення Другої світової війни, – відповідь єдина: звичайно, повинні. Але маємо вийти в цей день із своїми державними прапорами й відзначити його не тільки як День перемоги, але і як День пам'яті мільйонних жертв, якими наш народ заплатив за зіткнення двох найжорстокіших у ХХ столітті тоталітарних режимів. Відзначаючи цей ювілей, ні на мить не забуваймо, що для нас, українців, війна проти нашого народу скінчилася все ж таки не 8 травня 1945 року, а на 46 років 3 місяці і 16 днів пізніше», з цього можемо побачити, що В'ячеслав Чорновіл доволі критично ставився до цієї події, тому у межах підтримки відродження української національної самобутності виступив із законодавчою ініціативою щодо скасування радянських свят у державному календарі та запровадження замість них дат, значущих для українського народу. Він також наполягав на усуненні символіки тоталітарної епохи з українського простору, проведенні дерусифікації країни та відновленні історичної пам'яті про борців за незалежність України.²

У Верховній Раді третього скликання при розподілі областей, за якими закріплювали депутатів фракції Руху, котрі пройшли за партійними списками,

¹ Спр. 2697. Протоколи засідання Комісії з питань культури; 7.06–15.07.1994 р, 221 арк.

² Бюлетень Верховної Ради України. Шоста сесія. – 1996. – № 1. – 49 с.

В'ячеслав Чорновіл обрав собі для кураторства Кримську автономну республіку. Позаяк питанням Криму для Чорновола були важливим ще з кінця 1980-х років, він завжди приділяв особливу увагу в ході своєї подальшої парламентської діяльності, а на той час безпосередньо вирішив опікуватися партійною роботою в Криму, щоб зміцнити там вплив місцевої крайової організації Руху. В'ячеслав Чорновіл з трибуни Верховної Ради стверджував, що кримське питання є одним із визначальних для стабільного розвитку України. У 1991 році, після сепаратистського референдуму в Криму, Чорновіл виступив проти ухвалення Верховною Радою УРСР закону про автономію. Він наголошував, що її отримують не кримські татари, а проросійські сили. Хоча насправді політик завжди виступав за право на самовизначення саме для кримських татар. В'ячеслав Чорновіл як депутат Верховної Ради неодноразово говорив Джемилеву, що у кримських татар повинен бути свій представник у Верховній Раді України. У період президентських виборів 1991 р. у своїх передвиборчих виступах В'ячеслав Чорновіл зазначав, що не планує скасовувати автономію півострова, а прагне модернізувати її, звернувши увагу на національне питання.¹ Зауважмо, що саме Чорновіл наголошував на необхідності враховувати права корінних народів, зокрема етнічних українців, зокрема зазнавалося критикою політика те, що на території практично відсутня українська преса та українські школи.² В'ячеслав Чорновіл гостро реагував на порушення мовного питання в Криму, зокрема під час виступу на восьмій сесії Верховної Ради 17 листопада 1993 року він звернувся до Верховної Ради, щоб ті вирішили питання ігнорування кримськотатарської та української мови в офіційних документах Верховної Ради Криму.³

Територіальні претензії у російською влади до України з'явилися практично одразу після проголошення незалежності України. Верховна Рада РФ

¹ Деревінський В. Кримська проблема і особливості її вирішення у 1989-1999 рр. // Гілея. – 2017. – Вип. 127. – С. 380.

² Деревінський В. Кримська проблема і особливості її вирішення у 1989-1999 рр. // Гілея. – 2017. – Вип. 127. – С. 380.

³ Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. — Т. 8. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2012. — 289 с.

своєю постановою від 21 травня 1992 року «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році» визнала постанову Президії Верховної Ради РРФСР «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» такою, що не відповідала Конституції РРФСР, а тому не може мати юридичної сили¹. Цікавим рішенням було щодо Севастополя, позаяк 9 липня 1993 року Верховна Рада РФ ухвалила постанову «Про статус міста Севастополя», якою надала місту федеральний статус. Подібна риторика російського політикуму та дії владної верхівки дозволили В. Чорноволу заявити, що Росія не позбулася своїх імперських зазіхань, навпаки вона «повертає обличчя до свого минулого».²

У своєму виступі в Центрі стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні 25 лютого 1993 р. В'ячеслав Чорновіл заявив про те, що російська влада взяла курс на відновлення російської імперії.³ В'ячеслав Чорновіл, протистоячи тому, що відбувалося в Криму, у своїй промові, яка прозвучала в стінах парламенту 13 травня 1992 року, прямо звинуватив керівництво Криму в небажанні вирішувати проблеми кримськотатарського населення півострова, веденні провальної економічної політики, сепаратистських наміри, а також використання російської фінансової допомоги в реалізації плану відділення від України. Також знову зауважував, що не вірить в самостійність півострова:

«Самостійний Крим економічно не життєздатний. Це авантюра, в яку нас хочуть втягнути».⁴ Поза тим, В'ячеслав Максимович був переконаний, що Україна не понесе настільки великі економічні втрати, як Крим чи Росія в разі втілення окупації Криму. В'ячеслав Чорновіл планував робити ґрунтовий вклад у розвиток рекреаційного комплексу Криму, щоб той став «перлиною курортного відпочинку світового рівня».

¹ Постановление Верховного Совета Российской Федерации «О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году». Собрание законодательства Российской Федерации. 21 травня 1992. Архів оригіналу за 6 жовтня 2016. Прочитовано 16 листопада 2016.(рос.)

² Газ. «Независимость» 13 березня 1993 р. під заголовком «Нас навчили нікому не вірити на слово».

³ Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упор. В. Чорновіл; передмова М. Мариновича. – К.: Смолоскип, 2011. – Т. 7. – 1079 с

⁴ В'ячеслав Чорновіл про сепаратизм в Криму. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=EmB-14g7ckY&t=124s>

У січні 1994 року на півострові відбулися вибори президента Республіки Крим, на яких Юрій Мешков, представник блоку "Росія", отримав майже 73% голосів. Мешков обіцяв запровадити у Криму рубль, надати мешканцям російське громадянство і перейти на московський час. В'ячеслав Чорновіл в інтерв'ю 19 лютого 1994 року охарактеризував ситуацію в Криму складною, вважаючи, що було б законним відмінити перший тур президентських виборів. Політик зазначав, що ситуація погіршилася завдяки бездіяльності Верховної Ради України: «З цього починалася кожна розминка у Верховній Раді. Леонід Макарович відмовчувався, а Іван Степанович все відсилав у комісію. Якщо кризу в Криму починав Кравчук (як Голова ВР), то Плющ її поглибив».¹

Під час третьої сесії Верховної Ради України від 17 січня 1995 року В'ячеслав Чорновіл вкотре зауважив на проблеми в Криму. Чорноволем було запропоновано переглянути статус Криму: «Очевидно, уже назрів час порушити питання про зміну статусу Республіки Крим. Можливо, як мінімум, щоб не дуже загострювати ситуацію, можна було б розглянути можливість перетворення Криму в автономну область». Незважаючи на постійні заклики до Верховної Ради ситуація практично не змінювалася, за два місяці після третьої сесії Верховної Ради у статті «Голова Верховної Ради на Президії зробив усе можливе, щоб відсунути розгляд питання про ситуацію в Криму»

24 жовтня 1996 р. Державна дума Російської Федерації прийняла звернення до Верховної Ради України, в якому російські депутати, не вдовольнившись претензіями на Чорноморський флот і Севастополь, заявили про історичне право Росії на всю Автономну Республіку Крим. Чорновіл як голова НРУ, з огляду на події, пропонував внести зміни до Конституції України, які б виключали можливість перебування іноземних військ на території України, а також рішення про негайне виведення російського флоту за межі Української держави. Росія не визнавала морського кордону з Україною, відмовлялася від розподілу континентального шельфу в Керченській протоці та в Азовському

¹ Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. — Т. 8. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2012. — 395 с.

морі, ігнорувала права України на Чорноморський флот, який базувався на нашій території – у цьому випадку, Чорновіл був впевнений, що Україні ще наприкінці 1991– на початку 1992 року необхідно було взяти Чорноморський флот під свій контроль, коли більшість особового складу була готова перейти служити Україні.¹

У складних політичних умовах працювала Кримська крайова організація Народного Руху України. Сепаратистські сили в Криму, спекулюючи на економічній кризі і падінні життєвого рівня населення, постійно провокували загострення відносин між Сімферополем і Києвом, вимагаючи передачі Росії Севастополя разом з Чорноморським флотом. Крайовий Рух підкреслював, що такі дії призводять до зіткнень на міжнаціональному ґрунті. Позиція кримських рухівців включала співробітництво зі всіма політичними організаціями в ім'я побудови сильної демократичної і незалежної України.² Також В'ячеслав Чорновіл негативно відреагував на підписання у травні 1997 р. між Леонідом Кучмою і Борисом Єльциним угод щодо Чорноморського флоту. Ці домовленості не відповідали Конституції України, закладали механізм постійної присутності російських військ на території України, що становило перешкодою на шляху інтеграції України в європейський простір.³

Росія намагалася узурпувати Крим та розхитати ситуацію в регіоні. Проте В'ячеслав Чорновіл вважав, що в Криму та кримчанам не вигідно йти зі складу України: «без української електроенергії, без дніпровської води, яка надходить Південноукраїнським і Північнокримським каналами, цей край може перетворитися в зону лиха. В'ячеслав Максимович навіть уявити не міг як кримчани возитимуть воду з Росії для свого поливного землеробства, не кажучи вже про водопостачання великих міст. Тож він підкреслював, що повести людей на розрив Криму з Україною міг би тільки лютий ворог»⁴.

¹Деревінський В. Участь В. Чорновола у протидії російській агресивній політиці щодо України у 1990-х рр. // Східноєвропейський історичний вісник. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Випуск II. – С. 231.

² Рух-прес. Число 19, 28 січня- 3 лютого 1993 р.- С. 8.

³Деревінський В. Участь В. Чорновола у протидії російській агресивній політиці щодо України у 1990-х рр. // Східноєвропейський історичний вісник. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – Випуск II. – С. 231.

⁴ Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 501.

Також варто відмітити, що В'ячеслав Чорновіл критикував не лише політику російської влади, але й всіх прошарків російського суспільства. За словами В'ячеслава Чорновіла, тільки одиниці «стоять на позиції того, що Україна повинна бути незалежною державою, і в Крим росіянам нічого втручатися».¹ Проте російський уряд цілеспрямовано продовжував пропагувати шовіністичні ідеї в Криму. Одним із засобів поширення таких настроїв були тиражні газети, в яких не раз можна було зустріти матеріал із прямим текстом про те, що української мови та українського народу не існує.²

Керівництво півострова намагалося зупинити процес інтеграції Криму в загальнодержавну структуру управління, вдавалося до видання постанов про підпорядкування собі всієї державної власності, ведення зовнішньополітичної діяльності, просило підтримки Росії. Оскільки В'ячеслав Чорновіл знову практично не здобув підтримки, то проблема в Криму не була вирішена, а навпаки наберала обертів. Пленарне засідання українського парламенту щодо кримських подій відбулося 17 березня 1995 року, тоді ж В'ячеслав Чорновіл виступив з різкою промовою, де зазначив, що депутати своїм рішенням про територіальну автономію заклали «міну сповільненої дії» під українську державність, також розкритикував владу за безвідповідальну і безініціативну політику щодо Криму, відсутність продуманої стратегії стосовно кримського питання, усунення з поля зору кримськотатарського чинника. Тоді ж він запропонував ряд радикальних рішень: скасувати нелегітимну кримську конституцію, ліквідувати пост президента півострова, розпустити Верховну Раду Криму та Севастопольську міську раду, запровадити в Криму президентське правління і переглянути статус територіальної автономії півострова в бік розширення прав кримських татар. Депутати не прийняли таких радикальних кроків і проголосували лише за ліквідацію конституції, поста президента та

¹ Чорновіл В. Наш парламент не здатний приймати радикальні економічні закони / В. Чорновіл // Свобода. – 1996. – 7 листопада

² Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. – К.: «МП Леся», 2016. – С. 302.

позбавлення автономії в прийнятті низки рішень.¹

Через роки Чорновіл продовжував аналізувати та висвітлювати події минулого та помилки української влади. Із Кримом, як він вважав, був той безпрецедентний випадок: «коли автономію одержав регіон лише за територіальною ознакою. Керівництво Кримської автономії ладне було перетворити півострів у заповідник комунізму, у той час як корінні жителі, кримські татари, зазнавали утисків. Кримська автономія – це апаратна автономія, насправді, мали право на автономію там лише кримські татари».²

Політика В'ячеслава Чорновола схвалювалася представниками кримськотатарського Меджлісу. Голова Меджлісу кримськотатарського народу Мустафа Джемілев так оцінював політичну діяльність В'ячеслава Чорновола: «Чорновіл був одним із найбільш чесних і порядних політиків в історії сучасної України. Його сенсом життя була демократична, європейська Україна, – каже Мустафа Джемілев. – Але скільки ж гидких речей про нього писали за життя. Кримські татари його дуже любили, бо саме він завжди обстоював право кримських татар на самовизначення. Ідеологія Чорновола, його програма і цілі вирішували проблему і Криму, і Сходу».³

Важливий етап у політичній діяльності В'ячеслава Чорновола була боротьба за проголошення Основного Закону України – Конституції. У 1996 році українське суспільство вийшло на фінішну пряму в прийнятті Конституції України. Як зазначалося в ухвалі Президії Центрального Проводу Народного руху України від 11 січня 1996 року, «прийняття нової Конституції України є питанням надзвичайної ваги для держави й суспільства. Те, яким буде Основний Закон Української держави, великою мірою залежить від чіткості позиції партій демократичної, реформаторської орієнтації, від їхньої активності в обстоюванні своєї позиції та спроможності ефективно впливати на громадську думку...».

¹ Деревінський В. Кримська проблема і особливості її вирішення у 1989-1999 рр. // Гілея. – 2017. – Вип. 127. – С. 381.

² 1991 рік, День Павлограда, виступ В. Чорновола. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=FgS8NA5FjKs>

³ Радіо Свобода. Документальне кінодослідження. Чи можна між Чорноволом і Україною поставити знак дорівнює?

Лідер Народного Руху України В'ячеслав Чорновіл у листі головам крайових організацій в лютому цього ж року писав: «Прийняття нової Конституції України є найважливішою проблемою сучасного політичного життя України, від розв'язання якої залежатиме існування держави і доля демократичних перетворень...»¹. Проте незважаючи на те, що питання важливості проголошення Конституції України вже не викликало у більшості заперечень, залишалось питання змісту Конституції України. В'ячеслав Чорновіл достатньо песимістично дивися на це, у своїй статті на «Час/Time» політик критикував позиції народних депутатів: «у Верховній Раді є значна частина депутатів (понад третина), яким не потрібна ніяка Україна – ні парламентська, ні президентська. Їм потрібна радянська влада й Російська імперія, яку вони делікатно називають «добровільним союзом братніх народів». За розгляд у сесійному залі комуністичного проекту «Конституції УРСР» проголосувала більшість, а за врахування його Конституційною комісією – 186 депутатів. Хіба це мало?»²

Політик звертав увагу на те, що можливо відбудеться Конституційний референдум, тому закликав демократичні сили готуватися та проводити в областях, районах, містах конституційні форуми, створювати комітети підтримки Конституції.³ Варто проаналізувати документи, які не лише характеризують діяльність українських політичних партій у той час, але й відтворюють настрої, що панували в суспільстві у 1996 році. Згідно листа співголови Всеукраїнського громадського комітету на підтримку нової Конституції України Івана Плюща та голови Секретаріату Комітету В'ячеслава Коваля Президентові України Леоніду Кучмі: «Вельмишановний пане Президенте! Всеукраїнський громадський комітет на підтримку нової Конституції України розгорнув широку роз'яснювальну та агітаційну діяльність, спрямовану на формування громадської думки стосовно необхідності прийняття Основного Закону нашої держави. Понад 400 громадських комітетів діють в усіх

1

² Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 9. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2011. – С.91.

³ «Рух-прес», 15 березня 1996 р

регіонах України. Необхідність участі засобів масової інформації в цій важливій роботі незаперечна. На жаль, у багатьох регіонах офіційна місцева преса займає пасивну позицію щодо конституційного процесу, а то й відверто агітує населення проти прийняття Конституції...», бачимо, що не лише фракція Народного Руху України на чолі з В'ячеславом Чорноволом виступала за проголошення Конституції України.

Цікаво, що на здивування В'ячеслава Чорновола Соціалістична партія України підтримала не тільки Конституцію, а ще і звернулася до народу та всіх патріотичних сил України: «Громадяни! У зв'язку з питанням про прийняття Конституції України — головного закону суспільства, що визначає його державний устрій, форму правління і спосіб життя народу, — напруження у владних структурах зростає. Збільшується занепокоєння і в суспільстві, і це природно, адже вирішується доля України, наша з вами доля: чи буде Конституція народною, а суспільство дійсно демократичним, чи вона буде освячувати інтереси правлячої верхівки «на законних» підставах. Ситуація сьогодні саме така. Ми повинні прокинутися від байдужості, здолати свою пасивність! Українці, росіяни, євреї, білоруси, представники всіх національностей України, православні, католики, віряни всіх конфесій, політичні діячі всіх напрямів, трудівники міста і села, ті, хто виробляє речі і хто продукує ідеї, хто нас вчить і хто захищає — усі, хто чесно живе і працює, ми — різні, але ми одне — народ України і маємо відчутти себе такими. Конституція повинна єднати людей, бути народною...»¹.

У продовж червня 1996 року відбувалися політичні баталії навколо ухвалення Конституції. Основна увага приділена питанням державної мови, символіки та приватної власності, які стали каменем спотикання між політичними фракціями. Зокрема, розглянуто позицію Народного Руху України та групи «Державність» щодо цих питань, а також вплив протистояння з комуністами та соціалістами на подальші конституційні процеси. Дискусії, що

¹ Верховна Рада України. Стенограма пленарного засідання п'ятої сесії Верховної Ради України шостого скликання від 26 червня 1996 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3885.html> — Назва з екрана.

розгорнулися у Верховній Раді під час п'ятої сесії в червні 1996 року, відзеркалювали глибокі ідеологічні розбіжності між представниками різних політичних таборів. Основними розбіжностями між політичними силами у парламенті стали: статус української мови як єдиної державної; затвердження національної символіки; питання приватної власності, зокрема на землю. Відмова від компромісу з боку комуністів та соціалістів призвела до загострення політичної ситуації та, зрештою, до призначення референдуму щодо прийняття Конституції.

Одним із ключових питань дискусії стало визначення державної мови. Народний Рух України та його союзники з демократичного блоку наполягали на збереженні української мови як єдиної державної, наголошуючи, що Україна вже має найдемократичніші в Європі закони щодо прав національних меншин.¹

Опоненти з лівих фракцій, зокрема соціалісти, пропонували розширення можливостей для «паралельного використання мов національних меншин». Проте така пропозиція, на думку виступаючих, фактично узаконювала б подальшу русифікацію, особливо в регіонах із компактним проживанням національних меншин. Висловлювалася думка, що в таких умовах замість розвитку угорської чи румунської мов у Закарпатті чи Буковині фактично відбуватиметься подальше зміцнення позицій російської мови.

Дискусія навколо державних символів також виявила глибокий розкол у парламенті. Ліві фракції наполягали на збереженні радянських символів, пропонуючи гібридні варіанти, такі як синьо-жовтий прапор із серпом і молотом або поєднання тризуба з радянською символікою.

Опоненти з правих політичних сил категорично відкидали такі пропозиції, наголошуючи, що Україна вже п'ять років живе з національними символами, які відображають її історичну тяглість та прагнення до незалежності. Під час голосування стаття про символіку набрала 240 голосів², що свідчило про наявність підтримки національних символів, хоча їхнє затвердження відбувалося

¹ Виступ В.Чорновола на п'ятій сесії Верховної Ради 25 червня 1996 року

² БЮЛЕТЕНЬ N 107_2

в умовах політичного тиску та маніпуляцій.

Не менш гострим стало питання приватної власності, особливо на землю. Комуністи та соціалісти категорично виступали проти закріплення цього права в Конституції, оскільки воно суперечило їхній ідеології. Вони відкрито заявляли, що ніколи не голосуватимуть за відповідні положення. Опоненти наголошували, що без гарантій приватної власності неможливий розвиток ринкової економіки та залучення інвестицій, а отже, і добробут громадян. Це питання залишалося предметом гострих суперечок і стало одним із головних факторів, які призвели до рішення про референдум.

З огляду на блокування ключових статей Конституції та відсутність 300 голосів для її ухвалення Верховною Радою, Президент України ухвалив рішення про проведення референдуму, призначеного на 25 вересня 1996 року. Прихильники конституційного процесу НРУ, «Державність» та їхні союзники розглядали цей крок як вимушений, але необхідний. Вони застерігали від політичних маніпуляцій, які могли призвести до виключення з Конституції ключових норм щодо державної мови, власності та символіки.

До 27 червня вдалося погодити близько чверті статей майбутньої Конституції, зокрема ті, що стосувалися прав людини та виборчої системи. Однак найбільш суперечливі питання — розподіл повноважень між гілками влади, державна символіка, приватна власність, статус Автономної Республіки Крим та мовна політика — залишалися відкритими і були вирішені вже під час історичної конституційної ночі. Як зазначав Вадим Гетьман у своїх мемуарах «Як приймалася Конституція України. Нотатки учасника розробки Основного Закону України», спільного бачення вдавалося досягти завдяки активним обговоренням та переконанню опонентів. Варто зауважити, що В'ячеслав Чорновіл від Народного Руху України виступав за сильну парламентську владу, а Ігор Юхновський та Іван Заєць наполягали на створенні двопалатного парламенту, проте їх змогли переконати у недоцільності цієї моделі.

Варто зауважити, що гальмування конституційного процесу лівими силами було обумовлено політичною ситуацією в Росії, де на тлі російсько-чеченської

війни відбувалися президентські вибори між Борисом Єльциним і Геннадієм Зюгановим, безперечно можемо стверджувати, що у разі перемоги останнього українські комуністи, які насправді залишалися прихильниками радянської системи, сподівалися на політичний реванш. Робота над Основним Законом була кропіткою і йшла буквально по рядках. Тимчасова спеціальна комісія виконала величезну підготовчу роботу, що дозволило 28 червня ухвалити Конституцію України. Цілком можна погодитися з українським істориком Георгієм Касьяновим, який стверджував, що , ні президент, ні парламент не отримали вирішальної переваги один над одним після прийняття Основного Закону¹. Цікаво проаналізувати позицію В'ячеслава Чорновола, яка була опублікована в газеті «День»² 25 червня 1997 року щодо Конституції України через рік після її прийняття. У ній В'ячеслав Чорновіл перерахував недоліки які були помічені ним протягом року. Можемо позицію Чорновола можемо розділити на три категорії: проблеми політичного характеру, проблеми невиконання Конституції та економічні проблеми.

Він стверджував, що фактично недопрацьований розподіл функцій між гілками влади та відсутність реального механізму впровадження демократичних норм. Міська влада, часто-густо саботує закон про державну символіку та досі використовує стару радянську, а про функціонування державної мови годі й казати. Стосовно економіки політик звертав увагу на те, що незважаючи на конституційне закріплення різних форм власності на землю, реалізація права приватної власності блокується.³

Опозиційна діяльність В'ячеслава Чорновола у стінах українського парламенту продовжувалася, позаяк назрівали ряд важливих питань, які треба було розв'язувати. Позаяк укази які приймав, зокрема голова держави потребували ряд дій, які б їх підтримували, так наприклад 25 серпня 1996 року президент України Леонід Кучма підписав указ «Про грошову реформу в

1 Нариси новітньої історії України 1991—202. С.22.

² Газ. «День», 25 червня 1997 р., ст.. «КОНСТИТУЦІЙНА НЕДОСТАТНІСТЬ»

³ Так само

Україні»¹, згідно указу з 2 по 16 вересня з обігу була вилучена попередня валюта купоно-карбованці і введена нова повноцінна — гривня та її сота частина — копійка. В'ячеслав Чорновіл вважав це рішення надважливим у концепті стабілізації грошової системи України, проте на думку політика було необхідним прийняти Податковий кодекс, задля того аби змінити податкову політику в Україні стимулювати економічне зростання. Важливо, за позицією політика, щоб тривав процес детінізації української економіки, саме через це гривня залишатиметься стабільною².

Таким чином можемо проаналізувати, що В'ячеслав Чорновіл як голова Львівської обласної ради, а згодом голова парламентської опозиційної фракції Народного Руху України рішуче виступав за проголошення Незалежності України починаючи з квітня 1990 року, коли набув офіційної депутатської посади. У межах своєї роботи у Верховній Раді Чорновіл проявив себе як принциповий політик, здатний об'єднувати опозиційні сили, незважаючи на те. Що були і ті, хто не погоджувався з ним, проте навколо стратегічно важливих цілей – об'єднувався, зважаючи на — передусім, ухвалення «Концепції державотворення України», проголошення Конституції України, закріплення національного суверенітету. Його виступи у парламенті вирізнялися чіткою позицією щодо Криму, впливу Росії та економічним питанням.

Особливу увагу В'ячеслав Чорновіл приділяв формуванню правової основи української державності. У своїх виступах і законодавчих ініціативах він наголошував на необхідності забезпечення реальної парламентської демократії, прозорості влади, розвитку місцевого самоврядування, а також на підтримці української мови, освіти та культури.

¹ [Про грошову реформу в Україні](#) Указ Президента України від 25.08.1996 № 762/96

² Газ. «Независимость», підзаголовок у роз'ясненні Чорновола: «Стабільність гривні залежить від дій уряду».

РОЗДІЛ 2.

«Зовнішньополітична діяльність В'ячеслава Чорновола 1990-1999 рр.»

Наприкінці 1980-х років Радянський Союз вступив у глибоку політичну, економічну та ідеологічну кризу. Реформи Михайла Горбачова, відомі як перебудова і гласність, не лише не врятували імперію, а й сприяли пробудженню національної свідомості в союзних республіках. В Україні це виявилось у стрімкому зростанні політичної активності, посиленні дисидентського руху та появі нових форм громадського спротиву. У 1989 році було створено Народний Рух України за перебудову – першу легальну опозиційну політичну силу, яка відкрито поставила питання про національне відродження, політичну самостійність і демократизацію.

У цих умовах уперше постала потреба у формуванні власної зовнішньої політики. Хоча УРСР формально була однією із засновниць ООН, її міжнародна діяльність жорстко контролювалася з Москви. Політичні дисиденти, серед яких провідну роль відігравав В'ячеслав Чорновіл, почали публічно говорити про необхідність незалежної зовнішньої політики України, орієнтованої на захист національних інтересів, відхід від колоніальної залежності та інтеграцію в міжнародне демократичне співтовариство. Ідея незалежної зовнішньої політики тісно пов'язана з процесом національного визволення. У програмних документах Народного Руху вже на початку 1990-х років чітко простежується напрям на виведення України з-під зовнішньополітичної орбіти СРСР. Рух заявляв про необхідність денонсації Союзного договору, відновлення повної політичної та економічної самостійності, включно з правом ведення власної зовнішньої політики та формування дипломатичної служби.

Грунтовна позиція щодо зовнішньополітичних пріоритетів була сформована в «Концепції державотворення України»¹, де В'ячеслав Чорновіл був одним із співавторів. Особливу увагу в програмному документі приділено перебудові зовнішньоекономічної діяльності, що дозволяє говорити про

¹ Народний Рух України Секретаріат. Народний Рух України документи і матеріали. С.32

стратегічне бачення економічної незалежності як невіддільної складової загальної стратегії державного суверенітету. У документі чітко передбачено важливість переходу від радянської моделі адміністративно-командного контролю до відкритої ринкової системи, орієнтованої на західні стандарти.

Рухівцями передбачалося, що валютна виручка українських підприємств має обкладатися податком на рівних засадах з національною валютою, без дискримінаційних чи експропріаційних практик. Такий підхід мав на меті стимулювати підприємства виводити валюту з-за кордону в Україну, що розглядалося як чинник фінансової стабільності нової держави¹. Важливим кроком у цьому напрямі визнається запровадження митно-валютного контролю на кордонах, що мало забезпечити контроль за товарними, грошовими та інвестиційними потоками.

У концепції також наголошено на необхідності державної підтримки експорту за умови повернення валютної виручки, а імпорт мав регулюватися винятково митними тарифами, які, згідно з текстом, у перспективі повинні були знижуватись до рівня міжнародних стандартів (ГААТ, Європейське співтовариство).

Таким чином, зовнішньоекономічна частина програми відображає стратегічну установку Народного Руху України на чолі з В'ячеславом Чорноволом на поступову інтеграцію України до світового ринку, зокрема ставився пріоритет саме на європейський, водночас із збереженням контролю над національними ресурсами та фінансовими потоками. Однією з характерних рис діяльності керівництва Руху стало будівництво міжнародних зв'язків. Про це свідчить діяльність керівників Руху: візит В'ячеслава Чорновола і Володимира Черняка на Тайвань, під час якої було налагоджено ділові контакти з місцевими підприємцями, також слід відмітити участь НРУ в роботі Європейського демократичного союзу в Таліні, поїздка голови Руху до США і Канади та його виступ у Центрі стратегічних та міжнародних досліджень, відвідання Михайлом Бойчишиним штаб-квартири НАТО в Брюсселі, виступ В'ячеслава Чорновола на

¹ Так само.

семінарі Північноатлантичної асамблеї «Україна і європейська безпека»¹. Слід відмітити, що діяльність Народного Руху України ставила перед собою завдання вибудувати євроатлантичну орієнтацію та розвиток відносин з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Зокрема, з ініціативи В'ячеслава Чорновола було організовано візит тайванської делегації до України, який включав також зустріч із тодішнім прем'єр-міністром Леонідом Кучмою. Делегація, очолювана офіційним представником президента Тайваню Хсю Чу-чунгом, представляла транстихоокеанську компанію «Pacific Rim Trading Company». Під час перемовин обговорювались можливості надання Україні кредитів, інвестицій в національну економіку, а також ширші перспективи економічного співробітництва між підприємцями обох країн. Важливо зазначити, що у зустрічі також взяли участь японські бізнесмени, що свідчить про намагання України залучити капітал і з інших розвинених держав регіону².

На тлі загального національного пробудження Чорновіл вирізнявся глибоким розумінням зв'язку між внутрішньою демократизацією та зовнішньою політикою. Його досвід багаторічної боротьби з тоталітарним режимом сформував стійку політичну позицію: незалежна Україна не може залишатися в політичній, економічній або безпековій орбіті Росії. Він одним із перших почав публічно говорити про небезпеку «імперських рецидивів» у Москві, наголошуючи на тому, що незважаючи на зовнішньополітичний курс зближення Росії із Заходом у першій досі ще існують шовіністичні сили, які спробують повернути Україну у свою орбіту впливу³. В'ячеслав Чорновіл стверджував, що запорука міцних російсько-українських відносин може базуватися, лише за умовами неімперіалістичного статусу Росії.

Відносини з Росією для Чорновола були важливою складовою його політичної діяльності, позаяк неодноразово народний депутат звертав увагу на порушення Росією питань української національної безпеки. Однак слід

¹ Рух-прес (матеріали для газет), число 34. 10-12 грудня 1993 р. - С. 30.

² Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 8. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 861.

³ Публікувався лист скорочено в газ. «Народна армія» 10 лютого 1993 р. під назвою «Ядерна зброя в Україні: надія спокою чи яблуко розбрату».

зауважити, що для російського суспільства взаємини з Україною, ставлення до неї, її сприйняття й емоційне переживання є радше проблемою російської ментальності, аніж суто політичним чи економічним питанням. На цю проблему звертав увагу Георгій Федотов: «Українська проблема має набагато більше значення для Росії, ніж усі інші національні проблеми. Це питання не лише політичної структури Росії та її кордонів, а й її духовного життя»¹. У тодішніх умовах ключову роль для міжнародної спільноти, зокрема США, Чорновіл виділяв не лише розуміння внутрішніх політичних та економічних викликів України, але й осмислення ширшого стратегічного контексту взаємин з колишніми республіками СРСР, у цьому контексті ефективна зовнішня політика щодо пострадянського регіону не повинна обмежуватися виключною підтримкою Російської Федерації, повинна була відбутися комплексна допомога всім державам регіону, зокрема Україні, бо це була необхідною умовою для стабілізації простору після розпаду СРСР. Аргументував це бачення В'ячеслав Чорновіл в інтерв'ю від 3 квітня 1993 року в газеті «Зеркало недели»². Слід відзначити, що риторика політика не змінилася і через роки, промова В'ячеслава Чорновола, що була розповсюджена як офіційний документ на міжнародному конгресі «Нова атлантична ініціатива», що проходив протягом 10 – 12 травня 1996 р. у Празі свідчив про те, що на думку політика Захід припускається великої помилки, коли хоче зробити Росію «імперією номер два»³, ця концепція, за його словами, – небезпечна ілюзія. Російська ментальність, структура та історичний досвід несумісні з демократією. Тому імперська Росія ніколи не буде демократичною, а навпаки – стане осередком загроз для всієї Європи.

В'ячеслав Чорновіл звертає увагу на небезпечні тенденції у пострадянському просторі – зокрема, на відродження комуністичної ідеології в Росії, зокрема російський електорат підтримує не реформістів, а прихильників старого тоталітарного ладу. Через це існує припущення, що ця підтримка не

¹ Лосев І. В. Відносини України і Росії в 90-ті роки ХХ ст. як культурно-історичний феномен

² *Зеркало недели*. – 1993. – 3 квітня.

³ США й Західна Європа мають остаточно повернутися обличчям до України // *Час /Time*. – 1996. – 17 травня. – С.3

лише гальмує демократичні перетворення, а й становить загрозу для сусідніх країн, оскільки Росія прагне знову стати імперією, підпорядкувавши собі колишні радянські республіки. Приклад вторгнення Росії в незалежну Чеченську республіку Ічкерія, за твердженням Чорноволом, – це кривава демонстрація імперської суті російської влади, яка фактично не змінилася після розпаду СРСР.

У своїх виступах перед політичними та громадськими колами США голова Народного Руху України В'ячеслав Чорновіл послідовно виступав за захист суверенітету пострадянських держав та проти спроб Російської Федерації нав'язати свою гегемонію в регіоні. Особливо гостро Чорновіл критикував заяву президента Росії Бориса Єльцина щодо необхідності надання Росії особливих повноважень як «гаранта миру й стабільності» на території колишнього СРСР. У своїй промові Єльцин зазначив: «Я вважаю, що настав час, коли авторитетні міжнародні організації, включаючи ООН, повинні надати Росії спеціальні повноваження як гаранту миру та стабільності в колишніх регіонах СРСР», зокрема ця позиція була підтверджена міністром закордонних справ Росії Андрієм Козирєвим у вересні 1993 року на засіданні ООН, де Козирєв закликав міжнародне співтовариство визнати миротворчу роль Росії та надати їй фінансову та матеріальну підтримку для реалізації цієї місії¹.

На переконання Чорновола, подібні ініціативи мали виразно імперський характер і становили пряму загрозу незалежності нових держав, що постали після розпаду Радянського Союзу. Він попереджав про небезпеку перетворення Росії на «жандарма» пострадянського простору, який прагне контролювати політичні процеси на одній шостій частині земної кулі². У цьому контексті Чорновіл закликав американську та міжнародну спільноту не толерувати імперські амбіції російського керівництва, яке розглядало колишні радянські республіки як сферу своїх виключних інтересів.

¹ Talbot S. *Back in the USSR? Russia's intervention in the former Soviet republics and the implications for U.S. policy* [Електронний ресурс] / Strobe Talbot. – Washington, D.C. : Brookings Institution, 1994. – Режим доступу: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Back-in-the-USSR-1994.pdf>.

² США й Західна Європа мають остаточно повернутися обличчям до України // Час /Time. – 1996. – 17 травня. – С.5

На тлі загального «ренесансу комунізму»¹ в пострадянських державах В'ячеслав Чорновіл наводить приклад Чехії, яка завдяки закону про люстрацію та «кадрову революцію»² уникнула повернення до влади комуністичної еліти. Це дозволило їй не лише забезпечити стабільність, а й досягти успіхів в економічному розвитку. За думкою В'ячеслава Чорновола цей приклад мав би стати уроком для інших країн, проте варто зауважити, що політик не звернув увагу на ряд відмінностей політичної ситуації в Україні та Чехії. Як зазначає перший директор Інституту дослідження тоталітарних режимів у Чехії та радник міністра оборони Павел Жаче: «наш закон про люстрацію 1991 року у порівнянні з українським був дуже простий. У ньому не було нічого про корупцію, але ішлося про тих осіб, які були частиною комуністичної корупційної системи»³.

Україна, попри економічні труднощі, демонструє стабільність, відсутність міжетнічних конфліктів, демократичне законодавство щодо національних меншин. У нас немає «української Чечні»⁴ – це свідчить про потенціал побудови правової європейської держави. В'ячеслав Чорновіл гостро критикував Захід, щодо їх млявої позиції щодо прагнення України до НАТО та ЄС, чим фактично залишив її в «посткомуністичному гетто»⁵.

Вже у програмі «Концепція державотворення України» розглядалося питання російсько-українських відносин зокрема через призму можливих територіальних претензій та зазіхань. У програмі зазначалося, що на тлі внутрішніх соціально-політичних викликів Російська Федерація стикається з ризиками деструктивних змін у власному державному устрої. Зверталася увага на участь її у збройних протистояннях на територіях поблизу кордонів, зокрема в Закавказькому регіоні та Центральній Азії, екстраполюючи ситуацію це,

¹ Так само.

² Закон № 451/1991 Sb. про люстрацію: Закон, що визначає деякі передумови для обіймання певних посад у державних органах і організаціях Чеської та Словацької Федеративної Республіки, Чеської Республіки та Словацької Республіки від 4 жовтня 1991 р. // *Sbírka zákonů ČSFR*. – 1991. – Č. 83

³ Люстрація у Німеччині, Польщі та Чехії: логіка і наслідки [Електронний ресурс] // *Тексти.org.ua*. – 2015. – 19 черв. – Режим доступу: https://texty.org.ua/articles/59513/Lustracija_u_Nimechchyni_Polshhi_ta_Cehiji_logika-59513/.

⁴ США й Західна Європа мають остаточно повернутися обличчям до України // *Час /Time*. – 1996. – 17 травня. – С.5

⁵ Так само.

припускалося, що Україна як новостворена держава може стати наступною. Незважаючи на ризики та проблеми, які створювала агресивна політика Росії надважливе завдання яке ставили перед собою представники Народного Руху України, зокрема і сам В'ячеслав Чорновіл знайти шляхи порозуміння, позаяк і Україна і Росія була зацікавлена у підтриманні взаємовигідних економічних зв'язків. Важко встановити безпосереднього автора цієї частини програми, позаяк В'ячеслав Чорновіл був одним з авторів, проте ми можемо чітко встановити, що це співпадало з його поглядами, як підтвердження слід проаналізувати його інтерв'ю яке відбулося 25 лютого 1993 року у разом з Збігневим Бжезінським у залі Центру стратегічних і міжнародних досліджень у США залі Центру стратегічних і міжнародних досліджень у США. Аналізуючи процеси які відбуваються на території пострадянського простору та участь України в цих процесах Вячеслав Чорновіл зазначав: «Разом із тим сьогодні Росія справді є джерелом великої нестабільності. Відомі процеси на Північному Кавказі (Чечня, Інгушетія), наростають сепаратистські тенденції в Татарстані, Башкортостані, Якутії, сильні відцентрові рухи є навіть у населених переважно росіянами сибірських і далекосхідних регіонах Росії. Ми боїмося, щоб розв'язку цих питань Росія не почала шукати зовні. Крім того, нас дуже тривожить, що в Росії швидко підіймають голову не тільки комуністи, а й крайні націоналістичні сили, навіть фашистського гатунку»¹.

Позиція Народного Руху України стосовно агресивної політики Російської Федерації доволі рішуче проявилася під час першої російсько-чеченської війни. Варто відзначити, що Україна, як і багато інших країн, розглядала Чечню як частину Російської Федерації. Тому офіційна позиція українського уряду полягала в неутручанні у внутрішні справи Росії. Проте, українські політики та громадськість висловлювали занепокоєння щодо порушень прав людини та застосування сили проти цивільного населення в Чечні, зокрема заява голови Народного Руху України В'ячеслава Чорновола від 12 грудня 1994 року з приводу подій в Чеченській республіці Ічкерія засуджувала дії російського уряду

¹ Чорновіл В., Бжезінський З. В. Чорновіл – З. Бжезінський: діалог у Вашингтоні // Народна газета. – 1993. – №10.

та російської армії, підтримуючи «волелюбний чеченський народ в його змаганнях за право визначати свою долю»¹. У заяві В'ячеслав Чорновіл звернувся до предстаників Організації Об'єднаних Націй, парламентів, урядів, правозахисних організацій, громадськості країн світу із закликом зупинити російську агресію в Чечні².

Для забезпечення стабільності у відносинах між Україною та Російською Федерацією у «Концепції державотворення України» доволі абстрактною, несистематизованою та неконкретною, але все таки приділялася увага цій темі. Важалося, що доцільним є низка стратегічних заходів, яким слід притримуватися Україні. Насамперед, важливо розбудовувати двосторонню договірно-правову основу політичного та економічного співробітництва, орієнтуючись на національні інтереси України. Важливим рухівці передбачали уникнення інтеграції у закриті політико-економічні об'єднання, які можуть обмежити суверенне право України на вибір власного курсу. Крім того, актуальним питанням, яке розглянули було прагнення до врегулювання суперечностей із Росією виключно в рамках міжнародного права із залученням дієвих європейських інституцій. Важливою темою, яке потребувало чималого обговорення стало питання роззброєння України, програма передбачала, що Україна повинна наполягати на своїй участі в переговорах, що стосуються питань роззброєння та безпеки, розглядаючи їх у ширшому контексті міжнародної стабільності³.

Програма звертала увагу на енергетичні солідарність та можливі виклики, які будуть стосуватися впливу Росії на Україну, позаяк друга залишалася енергозалежною, імпортуючи приблизно 76% необхідних обсягів нафти й природного газу з Російської Федерації та Туркменістану⁴. Через те, що Росія занижувала тарифи щодо транспортування енергоносіїв через свою територію

¹ Народний Рух України. Заява з приводу останніх подій в Чеченській Республіці Ічкерія, 12 грудня 1994 р. – К.: Архів Народного Руху України, 1994.

² Так само.

³ Народний Рух України: документи і матеріали / Секретаріат Народного Руху України. – Київ: Редакційно-видавничий відділ Руху; Видавничо-культурологічний центр „Софія”, 1993. – 19 с

⁴ Так само. – С.21.

повідношенню до інших, це певною мірою стосувалося на вплив та шанатж в майбутньому, що теж становли ризики, позаяк у довгостроковій перспективі існувала реальна загроза перетворення України на частину ізольованого економічного простору, де домінують інтереси Росії. Народний Рух України цілком справедливо припускав, що це буде ускладнювати вихід українських виробників на міжнародні ринки, особливо ті, де вітчизняна продукція могла б скласти конкуренцію російській. Також зрталася увага на те, що у короткотерміновому вимірі енергетична залежність також може бути використана для дестабілізації соціально-економічної ситуації в країні у разі, якщо це відповідатиме зовнішньополітичним інтересам Росії.

Цікавим є вирішення цієї проблеми, позаяк в “Концепції державтоврення України” наводиться цілком справедлива оцінка ситуації. Для запобігання подібним загрозам Україні Народний Рух України пропонував реалізувати комплекс заходів, серед яких: диверсифікація джерел постачання енергоносіїв, пошук нових нафтогазових партнерів на світовому ринку, розширення технічних можливостей та географії транспортування енергоресурсів, укладення міждержавних угод про транзит енергоносіїв через українську територію, залучення іноземних інвестицій у видобуток нафти та газу, а також формування власних стратегічних енергетичних резервів¹.

Однією з таких небезпечних дій стала угода про створення Міждержавного економічного комітету², яка передбачала можливість втручання російських структур у внутрішні справи незалежних держав через механізми СНД. Народний Рух України з моменту підписання цієї угоди вимагав її денонсації, розглядаючи МЕК як інструмент неоколоніального контролю³. Міністерство у справах СНД Російської Федерації почало надсилати вимоги до українських урядових структур, фактично створюючи механізм підпорядкування незалежних

¹ Так само. – С.23.

² Рішення про проект Угоди про створення Міждержавного економічного Комітету Економічного союзу: Документ 997_b38, чинний, поточна редакція — Прийняття від 9 вересня 1994 року. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_b38#Text (дата звернення: 9 вересня 1994 рік).

³ Заява Великої ради Народного Руху України з приводу розвитку українсько-російських відносин // Народний Рух України. Офіційні документи і матеріали. — Київ, 1995. — С.1022

держав.

Проте незважаючи на програмні ініціативи представників Народного Руху України стосунки з Росією все одно залишалися напруженими, зважаючи на ряд чинників, що супроводжували комунікацію української влади з російською, Рух виступав здебільшого опонентом до кожної, обмежувався зокрема заявами.

4 березня 1995 року була оприлюднена заява, в якій В'ячеслав Чорновіл від імені Великої Ради Народного Руху чітко наголосив на необхідності недопущення політичного впливу Російської Федерації на Україну. У документі акцентувалася увага на загрозі суверенітету та підкреслювалася відповідальність українського уряду за захист незалежності держави.

В'ячеслав Чорновіл в контексті цього питання критикував політику українського парламенту, позаяк вважав додатковим ударом по економічній самостійності України підписання так званого «нульового варіанту»¹ розподілу боргів і активів колишнього СРСР, який Рух оцінював як зрадницький. За цією угодою Україна відмовилася від претензій на частину радянських активів за кордоном, залишивши натомість боргові зобов'язання.

Військова співпраця у форматі СНД також викликала тривогу. Тут мав важливий вплив військові договори між Україною та Росією Ялтинські та Дагомиські угоди, які були укладені під час переговорів між Президентом України Леонідом Кравчуком та Президентом Росії Борисом Єльциним у місті Ялта. Основною темою переговорів стало питання поділу Чорноморського флоту колишнього СРСР. За підсумками домовленостей було закладено принципи розподілу флоту між Україною та Росією, однак умови домовленостей виявилися вкрай не вигідними для України, оскільки фактично передбачали переважний контроль Росії над флотом і базами.

Дагомиські угоди (червень 1992 року) були попередніми домовленостями між Кравчуком та Єльциним, досягнутими в місті Дагомис (передмістя Сочі). Вони стосувалися співпраці в межах СНД та попереднього врегулювання питань,

¹ Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР : Постанова ВРУ [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/86/97>.

пов'язаних із поділом збройних сил і майна колишнього Радянського Союзу. Дагомиські домовленості стали підґрунтям для пізніших Ялтинських угод і закріпили відсутність чіткої позиції України щодо своєї незалежності у військово-стратегічних питаннях.

Підготовка угод про спільну протиповітряну оборону та поділ Чорноморського флоту суперечила основним актам української державності — Акту проголошення незалежності України та Декларації про державний суверенітет. Ці угоди ставили під сумнів нейтралітет і позаблоковість України, що передбачаючи фактичний військовий контроль Росії над частиною української території.

Велика рада Народного Руху України застерегла керівництво держави: «Велика Рада Народного Руху України попереджає Президента, Уряд та Верховну Раду, що політичний курс на узалежнення України від будь-яких держав, на визнання і договірне закріплення її другорядної ролі в міжнародних стосунках, на включення України у сферу неоколоніалістського впливу Росії, яка вперто демонструє світові прагнення до відновлення імперії, викличе рішучий спротив демократичних і патріотичних сил в Україні»¹. У відповідь на політичні загрози Нароодний Рух України вимагав ряд дій, які вимогав від Президента України та уряду: зміцнення державної незалежності; поступового виходу України із СНД; недопущення закріплення підлеглого статусу України в міжнародних відносинах; сприяння інтеграції України до європейських політичних структур.

Тема участі України в Співдружності Незалежних Держав достатньо часто розглядалася Чорноволом, наприклад у статті, опублікованій в газеті «Час/Time» 15 листопада 1996 року Вячеслав Чорновіл жорстко критикує проросійську політику окремих українських парламентаріїв, акцентуючи на національних загрозах, що постають перед Україною у зв'язку з агресивною позицією Російської Федерації щодо Чорноморського флоту та статусу Севастополя.

¹ Заява Великої ради Народного Руху України з приводу розвитку українсько-російських відносин // Народний Рух України. Офіційні документи і матеріали. — Київ, 1995. — С.1022

Основний аргумент полягає в тому, що з боку Росії дедалі більше проявляються неоімперські амбіції, що ставлять під загрозу суверенітет і територіальну цілісність України¹. Слабка реакція західних гарантів Будапештського меморандуму, а також небезпечна поведінка частини українського політикуму, який підіграє проросійським нарративам, викликає занепокоєння автора. У цьому контексті пропонується низка конкретних заходів: вихід з СНД, посилення енергетичної незалежності, звернення до міжнародних інституцій щодо загроз із боку РФ. У статті політик порушував й питання внутрішньополітичної відповідальності. Чорновіл неominув і критики українських політиків, зокрема Чорноволом була розкритикована роль тодішнього спікера Верховної Ради Олександра Мороза, натякаючи на його можливі політичні домовленості з Росією в обмін на підтримку в майбутній президентській кампанії, як зазначає політик². Це свідчить про напружене внутрішнє протистояння між національно орієнтованими силами та політиками, що симпатизують до союзницької моделі з РФ. Симптоматично, що Верховна Рада, попри наявність потужного проросійського лобі, ухвалила рішення про заслуховування Президента щодо перебігу переговорів з Росією, а також включила до порядку денного законопроект про виведення іноземних військових формувань з території України до 2000 року. Такі дії свідчать про зростання обурення імперськими зазіханнями з боку РФ, зокрема спробами оголосити Севастополь «російським містом» або ж проголосити неподільність Чорноморського флоту.

Слід відмітити, що подібні ініціативи супроводжувались також внутрішньополітичними парадоксами. Вячеслав Чорновіл щауважував, що поїздки несанкціонованих делегацій українських парламентарів до Росії, сформованих переважно з комуністично налаштованих депутатів, без згадки про антиукраїнські акти російської Держдуми, викликають підозру щодо лояльності частини політичного класу до національних інтересів України³.

¹ Чорновіл В. ПОРА прощатися із СНД... // Час/Time. – 1996. – 15 листопада.

² Так само.

³ Чорновіл В. ПОРА прощатися із СНД... // Час/Time. – 1996. – 15 листопада.

Цілком обґрунтованим видається висновок про наявність у цей період так званої «м'якої капітуляції» частини української еліти перед російським тиском. Символічним виявом цього стала й позиція тодішнього Голови Верховної Ради Олександра Мороза, який свідомо блокував постанови, спрямовані на публічне реагування України на дії РФ. Його наполегливе протягування питань щодо «особливого» статусу Криму та символіки республіки без попереднього узгодження вкликали у Вячеслава Чорновола сумніви у щирості намірів, особливо з огляду на політичні амбіції та сподівання на підтримку з боку Москви. З огляду на це, Чорновіл чітко висловлював свою позицію, як голова парламентської фракції Народного Руху України: «І потрібно, нарешті, остаточно припинити членство України в СНД (яке нам нічого, крім національного приниження, не дає), будуючи надалі свої стосунки з колишніми республіками ССРСР тільки на двосторонній основі»¹.

У відповідь на подібні виклики українська держава, згідно з позицією аналітиків того часу, мала б зайняти чітку і принципову позицію. Зокрема, відмова від ілюзій «стратегічного партнерства» з агресивною державою-сусідом, активне зміцнення енергетичної незалежності (через розбудову альтернативної інфраструктури, зокрема нафтотерміналів) та звернення до міжнародних інституцій — зокрема Ради Безпеки ООН — із вимогою про засудження агресивних актів, могли би стати основою нової української стратегії.

Таким чином, можемо чітко простежити, що позиція Чорновола, щодо СНД була непохитною та принциповою, бо за його чітким переконанням продовження участі в СНД суперечить стратегічним інтересам України, гальмує її євроінтеграційні прагнення та становить реальну загрозу національній безпеці. Риторика статті свідчить про формування в українському суспільстві й еліті чіткого усвідомлення потреби геополітичного розриву з пострадянським простором і переходу до європейського вектора розвитку.

В'ячеслав Чорновіл був одним із перших представників України в Парламентській Асамблеї Ради Європи після вступу до цієї організації. З 1995

¹ Так само.

року він активно працював у складі української делегації, де послідовно відстоював демократичні цінності, права людини та інтереси України на міжнародній арені. Варто відзначити, що російське питання також неоднаразово порушувалося зі сторони Чорновола. Перебуваючи у Парламентській Асамблеї Ради Європи 25 січня 1996 році, В'ячеслав Чорновіл намагався донести прзицію Народного Руху України до європейської спільноти. Його свідчення про кулуарні ігри навколо питання вступу Росії до Ради Європи були гострими та принциповими.

Аналізуючи виступ, варто відмітити, що Чорновіл одразу окреслює основну проблему: «Жили тривожним питанням, що ж робити з Росією». Російська військова агресія в Чечні, зневага до прав людини, шантаж у міжнародних відносинах – усе це, за його словами, є «справжньою наругою над самою ідеєю прав людини»¹. Політик звертає увагу на лицемірство російської сторони, яка паралельно з військовими злочинами у своїй країні демонструє «дифірамби демократії»² на європейських форумах, а також вдається до тиску через уряди і делегації інших країн.

Особливе обурення викликає у Чорновола позиція частини українських депутатів, які підтримують негайне прийняття Росії до ПАРЄ, позаяк «То ж чи є тепер сумнів, що ліва більшість у Верховній Раді, хоч і відверто не задекларована, таки існує...»³. Водночас Чорновіл відкрито заявляє про власну позицію: «Ми не проти прийняття Росії взагалі, але ми хочемо бачити в Раді Європи Росію демократичну, а не ту, що здійснює політику державного тероризму...»⁴.

Ця позиція В'ячеслава Чорновола вписується в загальний контекст послідовної критики політики Російської Федерації як держави, що продовжує діяти за імперським зразком. Так само, як у випадку з намаганням втручатися у

¹ Чорновіл В. Про Європу, що задумалася, і про нас у Європі. Погляд зсередини // *Час/Time*. – Страсбург, 25 січня 1996 р. – 26 січня 1996 р.

² Чорновіл В. Про Європу, що задумалася, і про нас у Європі. Погляд зсередини // *Час/Time*. – Страсбург, 25 січня 1996 р. – 26 січня 1996 р.

³ Так само.

⁴ Так само.

внутрішній устрій Автономної Республіки Крим. Проблематика Криму знову активізувалася причиною тому стала постанова прийнята Державною думою федеральних зборів Російської Федерації від 24 жовтня 1998 року яка засуджувала дії української влади, щодо ухвалення в Конституції Автономної Республіки Крим положення про українську мову як єдину державну мову на території Криму.

В'ячеслав Чорновіл як голова Народного Руху України зробив заяву на рахунок втручання російської сторони у внутрішньополітичні справи України. Центральною тезою документа є засудження позиції Державної думи РФ щодо мовного статусу в Автономній Республіці Крим. В основі цього засудження — захист державного суверенітету України, легітимності її внутрішнього законодавства та спроба протистояти геополітичному тиску з боку Росії.

Проаналізувавши критику Чорновола, щодо російської постанови, можемо виділити чотири основні аргументи, які в цілому, мають схожий характер з минулорічними заявами щодо Криму. Перше, на що звертає увагу політик, є тим, що Державна дума, висловлюючи незгоду із закріпленням української мови як єдиної державної в Криму, порушує основоположні принципи міжнародного права, зокрема ст. 2(7) Статуту ООН¹, яка чітко забороняє втручання у внутрішні справи держави. Заява української сторони обґрунтовано трактує це як прояв неоколоніального мислення — нав'язування чужих політичних стандартів та культурної гегемонії. Чорновіл звинувачує Росію у прагненні до ревізйонізму й відновлення імперських впливів через культурно-мовну експансію. Це проявляється як у претензіях на російськомовне населення, так і в спробі поставити під сумнів державні рішення України. Такі дії можна інтерпретувати як реалізацію доктрини "русского мира", яка пізніше стане підґрунтям для подій в Криму 2014 року.

Цінна критична заувага спрямована на внутрішні міжетнічні проблеми в самій Російській Федерації, зокрема відсутність підтримки української діаспори.

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй: міжнародний документ від 26 червня 1945 р. / ООН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/about-us/un-charter> (дата звернення: 12.05.2025).

Це викриває подвійні стандарти: Росія апелює до прав меншин в Україні, водночас повністю ігноруючи аналогічні права в себе. Аргумент щодо 8 мільйонів українців без доступу до освіти рідною мовою є вагомим свідченням нещирості російської позиції.

Фактично за позицією політика російська сторона відмовилась від ратифікації «Договору про дружбу»¹. На фоні подібних заяв цілком логічно можна припустити, що відбувається системна недовіра і саботаж добросусідських відносин. Це свідчить про домінування у парламенті РФ сил, які прагнуть зберегти вплив на пострадянському просторі не через дипломатію, а через конфронтацію.

Важливою складовою стало і питання ядерної зброї, розташованої на території України. Хоча в публічному дискурсі того часу ця тема ще не була домінуючою, вже тоді формувався запит на міжнародні гарантії безпеки як елемент майбутньої зовнішньої політики. Не менш важливою темою для В'ячеслава Чорновола була позиція щодо ядерного озброєння України. Він наголошував, що дії України не є перешкодою для мирного розвитку, який може стати можливим завдяки ліквідації ядерного арсеналу та скороченню запасів зброї. Політик зазначав, що українське суспільство, яке досі пам'ятає наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, дуже чутливо ставиться до ризиків, пов'язаних із ядерною енергетикою, і не прагне збереження статусу України як третьої за величиною ядерної держави.

На його думку, сумніви України щодо демонтажу ядерного потенціалу значною мірою були зумовлені необхідністю гарантувати безпеку та суверенітет молодій державі. Тому країна вимагала чітких і надійних гарантій безпеки від ядерних держав перед тим, як розпочати передачу зброї своєму потужнішому, але нестабільному сусіду – Росії. Чорновіл підкреслював, що нормалізація відносин між Україною, Росією та іншими країнами стане можливою лише тоді, коли Росія остаточно позбавиться імперіалістичних амбіцій.

¹ Народний Рух України. Заява фракції Народного Руху України з приводу постанови та заяви Державної думи Федеральних зборів Російської Федерації від 23 жовтня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40. – 27 жовтня. – Сесійне засідання Верховної Ради України.

У березневому інтерв'ю 1993-го року В'ячеслав Чорновіл казав, що Україна не планує відмовлятися від проголошеного в Декларації про суверенітет принципу без'ядерності. Необхідно визнати, що Україна, як правонаступник Союзу, – ядерна держава, а ядерна зброя, що є на її території, – її власність. Інша річ, що ми не повністю можемо розпоряджатися цією зброєю. Але це не головне, адже Україна не збирається запускати ядерні ракети, а розглядає ядерну зброю як стримуючий фактор¹.

¹ Народний Рух України. Заява фракції Народного Руху України з приводу постанови та заяви Державної думи Федеральних зборів Російської Федерації від 23 жовтня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40. – 27 жовтня. – Сесійне засідання Верховної Ради України.

ВИСНОВКИ

Аналіз політичної діяльності Вячеслава Чорновола у контексті державотворчих процесів України 1990-х років дозволяє зробити низку суттєвих наукових узагальнень. У період формування незалежної української держави він виступив як одна з найяскравіших постатей українського політикуму.

Особливе значення дослідження політичної діяльності Вячеслава Чорновола відіграла його участь у становленні Народного Руху України, де Чорновіл не лише активно долучився до розробки програмних документів, а й відіграв ключову роль у поширенні ідей державної самостійності, децентралізації влади, розвитку самоврядних структур. Під його керівництвом Львівська обласна рада першою з усіх областей УРСР здійснила практичні кроки з декомунізації, децентралізації та підготовки до переходу до ринкових економічних відносин.

У передвиборній депутатській програмі 1990 року Вячеслав Чорновіл послідовно відстоював ідеї повної політичної незалежності України від Росії, економічного самоуправління, соціального захисту громадян, утвердження європейських стандартів у внутрішньополітичній ситуації України. Ініціативи, які частково були впроваджені, щодо впровадження нової соціальної моделі (зокрема, квотування соціальних витрат у бюджеті), земельної реформи, ринку праці та приватної власності стали внеском у формування демократичного бачення майбутнього України.

Також слід відзначити, що Вячеслав Чорновіл активно займався питаннями взаємодії між регіональними радами, підтримуючи створення на території західної частини УРСР «Галицької Асамблеї» та сприяючи розвитку практичних горизонтальних зв'язків між демократичними органами влади. Його публічні виступи та політична риторика послідовно втілювали бачення України як самостійної, правової держави з розвиненим громадянським суспільством.

Його парламентсько-політична діяльність була активною, гострою та принциповою. На відміну від частини колег-депутатів, які були прихильниками

помірного реформування радянської системи, В'ячеслав Чорновіл виступав за її повну ліквідацію та перехід до демократичного ладу.

У Верховній Раді політик брав участь у розробці законодавчих ініціатив, спрямованих зокрема на утвердження багатопартійності та виступав за легалізацію діяльності нових політичних партій та скасування монополії КПРС, став співавтором декларації про державний суверенітет України, де фактично відбувся впливав на формулювання ключових положень про політичну й економічну незалежність України, долучився до розробки законів про місцеве самоврядування, які б передбачали реальне розширення повноважень місцевих рад і обласної влади та поступово скасовувало централізацію, Вячеславом Чорноволом стало підняття питання, щодо визнання прав репресованих народів, зокрема кримських татар, і врегулювання процесу їх повернення.

У своїх виступах з парламентської трибуни Чорновіл закликав до рішучих дій — не лише декларацій, а й конкретного законодавчого оформлення курсу на незалежність. Його риторика, сповнена публіцистичної сили та етичної аргументації, стала своєрідним голосом нової політичної культури. Він публічно вимагав розпуску КПРС, повернення національної символіки, виведення з території України радянських військових частин та засудження московського імперського шовінізму.

Парламентська діяльність Чорновола протягом 1991-1999 роках відзначилася боротьбою з представниками українських політиків лівого спрямування,

Друга частина дослідження дозволила висвітлити ключові аспекти зовнішньополітичної позиції В'ячеслава Чорновола на посаді голови парламентської опозиційної фракції Народного Руху України як політика, для якого незалежність України не обмежувалася лише формальним виходом зі складу СРСР, а охоплювала повномасштабну інтеграцію в коло європейських демократичних держав і цивілізованих міжнародних відносин.

В'ячеслав Чорновіл розглядав зовнішню політику України як продовження внутрішньої боротьби за державну суб'єктність. Він послідовно виступав за

відхід від орієнтації на Росію як на «старшого брата» та протидіяв спробам нав'язати Україні залежність через так зване «стратегічне партнерство». Його позиція щодо Чорноморського флоту, Севастополя, СНД, а також оцінка небезпеки російських імперських амбіцій, показує передбачливе розуміння гібридних загроз, які стануть очевидними для всієї країни лише десятиліттями пізніше.

В'ячеслав Чорновіл також неодноразово акцентував на необхідності побудови системи колективної безпеки за участю західних партнерів та наголошував на ролі таких механізмів, як міжнародні гарантії, прямі дипломатичні звернення, зокрема до Ради Безпеки ООН, та участь України в загальноєвропейських форумах. Він виступав за активізацію української дипломатії та розвиток політичних і економічних відносин з державами Європи, США, Канади та країнами Центрально-Східної Європи.

Аналіз змісту виступів, публікацій і звернень Чорновола в 1990-х роках дозволяє стверджувати, що він одним із перших серед українських політиків системно артикулював ідею євроатлантичної інтеграції. У своїх діях і текстах він підкреслював, що справжня незалежність неможлива без належного місця України у світовій системі міжнародних відносин.

Таким чином, другий розділ показав, що В'ячеслав Чорновіл був не лише стратегом внутрішньої трансформації України, а й активним творцем її зовнішньополітичного курсу. Його державницьке мислення випереджало час, а сформульовані ним пріоритети — євроінтеграція, енергетична незалежність, геополітичний нейтралітет щодо Росії — залишаються актуальними й у сучасному політичному вимірі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажан О., Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України. Київ : Рідний край, 2000. 616 с.
2. Батенко Т. І. Галицькі намісники: Записки з коридорів львівської влади.. Львів : Каменарь, 2004. 193 с.
3. Біла А. Документальне кінодослідження. Чи можна між Чорноволом і Україною поставити знак дорівнює?. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chornovil-dokumentalny-film/31015837.html> (дата звернення: 31.03.2025).
4. Бюлетень Верховної Ради України. Шоста сесія. 1996. № 1. 49 с.
5. В'ячеслав Чорновіл про сепаратизм в Криму., 2014. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EmB-14g7ckY&t=124s> (дата звернення: 10.03.2025).
6. Верховна Рада України. Стенограма пленарного засідання п'ятої сесії Верховної Ради України шостого скликання від 26 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3885.html>
7. Вибори 98: документи, статистичні дані, аналіз. Київ : Форт, 1998. 636 с.
8. Войтович М.В. Рух не любить лівих до кінця /. Високий замок. 1998. 7 лип.
9. Гарань О. В. Убити дракона: 3 історії Руху та нових партій України.. Київ : Либідь, 1993. 200 с.
10. Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності.. Київ : Т-во "Знання", 1992. 48 с.
11. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія.. Одеса : Астропринт, 1997. 380 с.
12. Грещук Г.І. В'ячеслав Чорновіл відповідає на запитання виборців / Г. Грещук // Тернопіль вечірній. 1994. – 19 березня.
13. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації

- XIX-XX ст.. Київ : Генеза, 2000. 249 с.
14. Давимука С. Львівський період державотворчої діяльності В. Чорновола 1990–1992 рр.. МАУП. 2003. С. 48–59.
 15. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець : монографія. Тернопіль : Астон, 2013. 356 с.
 16. Деревінський В. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола. : дис. ... канд. іст. наук / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 513 с.
 17. Деревінський В. Кримська проблеми і особливості її вирішення у 1989 – 1999 рр.. Гілея: науковий вісник.. 2017. С. 378–382.
 18. Деревінський В. Ф. Участь В. Чорновола у протидії російській агресивній політиці щодо України у 1990-х рр. Східноєвропейський історичний вісник. 2018. № 6. С. 228–234.
 19. Деревінський В.Ф. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола. : дис. ... канд. іст. наук / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 513 с.
 20. Діденко Ю. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989-2002 рр.). Одеса : Астропринт, 2006. 176 с.
 21. Документи про обраних народних депутатів України у 1994–1997 рр. (протоколи, заяви, декларації, передвиборчі програми та ін.). Літера «Ч». Січень 1994 – квітень 1996 р. – 180–181 арк.
 22. Драч І. Політика: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю. Київ : Т-во «Україна», 1997. 294 с.
 23. За вільну Україну : [львівська газета], 1991. 23 серпня.
 24. За даними соціологічної служби TV-4 (у відсотках до опитування) // Тернопіль вечірній. – 1994. – 19 березня.
 25. Закон № 451/1991 Sb. про люстрацію: Закон, що визначає деякі передумови для обіймання певних посад у державних органах і організаціях Чеської та Словацької Федеративної Республіки, Чеської Республіки та Словацької Республіки від 4 жовтня 1991 р. // Sbírka zákonů ČSFR. – 1991. – Č. 83.

26. Записки, довідки, листи ЦК Компартії України, його відділу організаційно-партійної роботи, партійних органів, Верховної Ради УРСР, інших організацій про перебування у Львівській області Голови Верховної Ради УРСР Л. М. Кравчука. 21 березня – 23 серпня 1991 р. – 132 арк.
27. Заява Великої ради Народного Руху України з приводу розвитку українсько-російських відносин // Народний Рух України. Офіційні документи і матеріали. – Київ, 1995. – С. 1022.
28. Заява Великої ради Народного Руху України з приводу розвитку українсько-російських відносин // Народний Рух України. Офіційні документи і матеріали. – Київ, 1995. – С. 1022.
29. Ісків В.П. Призначення РУХу. Львів : Простір-М, 2016. 332 с.
30. Касьянов Г. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії.. Київ : Наш час, 2008. 432 с.
31. Кіндрачук Н. За Україну незалежну. Роль Народного Руху України у здобутті незалежності України: 1989-1991 рр. : монографія / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, Ін-т туризму. Івано-Франківськ, 2013. 199 с.
32. Конституційна недостатність // День. – 1997. – 25 червня.
33. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). / НАН України. Інститут історії України. Київ, 1994. 221 с.
34. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці.. Київ : Абрис, 1994. 495 с.
35. Лосєв І. В. Відносини України і Росії в 90-ті роки ХХ ст. як культурно-історичний феномен / І. В. Лосєв // Наукові записки НаУКМА : Теорія та історія культури. – 2001. – Т. 19. – С. 62–65.
36. Люстрація у Німеччині, Польщі та Чехії: логіка примирення розмиває межу між добром і злом. Texty.org.ua - статті та журналістика даних для людей – Тексти.org.ua. URL: <https://texty.org.ua/articles/59513/> (дата звернення: 11.05.2025).
37. Мінаков М., Касьянов Г., Роджанські М., Куделя С., Милованов Т., Сологуб

- I., Юрченко Ю. Нариси новітньої історії України, 1991–2021. – Київ : Laurus, 2021. С.202.
38. Народний Рух України. Заява з приводу останніх подій в Чеченській Республіці Ічкерія, 12 грудня 1994 р. Київ : Архів Народного Руху України, 1994.
39. Народний Рух України. Заява фракції Народного Руху України з приводу постанови та заяви Державної думи Федеральних зборів Російської Федерації від 23 жовтня 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 40. – 27 жовтня. – Сесійне засідання Верховної Ради України.
40. Народний Рух України. Секретаріат Народного Руху України. Народний Рух України: документи і матеріали. – Київ: Редакційно-видавничий відділ Руху; Видавничо-культурологічний центр „Софія“, 1993. – 19 с.
41. Народний Рух України. Секретаріат. Народний Рух України: документи і матеріали. – С. 32.
42. Нас навчили нікому не вірити на слово. Независимость. 1993. 13 берез.
43. Незалежне Павлоградське телебачення. 1991 рік, День Павлограда, виступ В. Чорновола, 2015. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FgS8NA5FjKs> (дата звернення: 31.03.2025).
44. Побережець Г. Суспільно-політичні ідеї В.М. Чорновола. Одеса : Екологія, 2019. 212 с.
45. Постанова Верховної Ради Російської Федерації «Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РСФР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році» // Збірник законодавства Російської Федерації. 1992. 21 травня.
46. Постанова Верховної Ради України про ратифікацію Угоди з РФ про правонаступництво : Постанова Верховної Ради України від 19.02.1997, : станом на 19.02.1997.
47. Про грошову реформу в Україні : Указ Президента України від 25.08.1996 № 762/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762/96#Text> (дата

- звернення: 31.03.2025).
48. Про порядок денний першої сесії Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання : Постанова Верховної Ради УРСР від 23.05.1990, № 25 : станом на 23.05.1990.
 49. Про порядок ратифікації Угоди між Україною та Російською Федерацією про врегулювання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР : Постанова ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/86/97>. – (Дата звернення: 21.04.2025).
 50. Протоколи засідання Комісії з питань культури // Протоколи засідання Комісії з питань культури. Спр. 2697. 7.06– 15.07.1994 р, 221 арк..
 51. Рішення про проект Угоди про створення Міждержавного економічного Комітету Економічного союзу : Рішення Співдружності незалеж. держав від 09.09.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_b38#Text (дата звернення: 23.05.2025).
 52. Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ : «МП Леся», 2016. 302 с.
 53. Рубльова, Н. С. Любачівський Мирослав-Іван / Н. С. Рубльова // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2009. – Т. 6 : Ла – Мі. С. 373.
 54. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 50-х – початок 90-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
 55. Рух-прес (матеріали для газет). – 1993. – Число 34 (10–12 грудня). – С. 30.
 56. Рух-прес. 1996. 15 берез.
 57. Статут Організації Об'єднаних Націй: міжнародний документ від 26 червня 1945 р. / ООН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/about-us/un-charter> (дата звернення: 12.05.2025).

58. США й Західна Європа мають остаточно повернутися обличчям до України // Час / Time. – 1996. – 17 травня. – С. 3.
59. Теленчі, О. А. Йде весна. Завершення візиту Л. Кравчука на Львівщину / О. А. Теленчі, А. Краслянський // Голос України. – 1991. – 7 березня.
60. Треті Всеукраїнські Збори Народного Руху України 28 лютого – 1 березня 1992 року : Стенографічний звіт / Народний Рух України. — К. : Фірма «Віпол», 1995. С. 46
61. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого / Народний Рух України. Київ : Україна. Культура. Наука, 2000. 496 с.
62. Чорновіл В. Виступ на п'ятій сесії Верховної Ради України 25 червня 1996 року // Бюлетень Верховної Ради України. – 1996. – № 107/2.
63. Чорновіл В. Вячеслав Чорновіл. Твори у 10 томах. Смолоскип. Київ, 2002. Т. 7 : Твори в десяти томах. Том 07. С. 1079.
64. Чорновіл В. М. Наш парламент не здатний приймати радикальні економічні закони. Свобода. 1996. 7 листоп.
65. Чорновіл В. М. Пора прощатися із СНД... Час/Time. 1996. 15 листоп.
66. Чорновіл В. Пора прощатися із СНД... Час/Time. 1988. 15 листоп.
67. Чорновіл В. Про Європу, що задумалася, і про нас у Європі. Погляд зсередини // Час / Time. 1996. – 25–26 січня.
68. Чорновіл В. Твори в десяти томах. Том 07. Київ : Смолоскип, 2011. 1079 с.
69. Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. — Т. 8. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 - грудень 1995). Київ : Смолоскип, 2012. 1088 с.
70. Чорновіл В. Ядерна зброя в Україні: надія спокою чи яблуко розбрату. Народна армія. 1993. 10 лют.
71. Чорновіл В., Бжезінський З. Діалог у Вашингтоні. Народна газета. С. 10.
72. Чорновіл В. М. Стабільність гривні залежить від дій уряду // Независимость. – 1996. – 27 серпня.
73. Чорновіл В. М. Час до праці настав. За вільну Україну. 1986. 7 вересня.
74. Talbott Strobe. Former Soviet republics and the implications for U.S. policy [Електронний ресурс] / Strobe Talbott. – Washington, D.C. : Brookings

Institution, 1994. – Режим доступу: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Back-in-the-USSR-1994.pdf>. – (Дата звернення: 29.02.2025).